

PRIVATŲS VALDŲ KOMPLEKSAI IR SUSISIEKIMAS. DAR VIENAS ATVYKUSIŲ BAJORŲ EVANGELIKŲ, BAŽNYČIŲ FUNDATORIŲ, ŽEMĖVALDOS FORMAVIMO ASPEKTAS ŽEMAITIJOJE XVI A. ANTROJOJE PUSĖJE – XVII A. PRADŽIOJE

Jolanta Skurdauskienė

ANOTACIJA

Straipsnyje tiriama XVI a. antrosios pusės – XVII a. pr. į Žemaitiją atvykusio ir čia įsitvirtinusio bajorijos elito atstovų žemėvaldos formavimas, atsižvelgiant į vietos komunikacijos tinklą ir prekybos rinkų arealų kryptis. Straipsnyje apžvelgiami svarbiausi Žemaitijos vandens ir sausumos keliai, kurie potencialiai galėjo turėti įtakos formuojamų valdų galimybėms. Analizuojamas keturių į Žemaitiją atvykusių bajorų evangelikų, bažnyčių fundatorių, giminių – Skaševskių, Radziminskių, Stabrovskių ir Gruževskių – žemėvaldos formavimas. Tyrimo rezultatai rodo, kad atvykę bajorai valdas formavo ne tik jau anksčiau užfiksuotoje Žemaitijos ašyje pietryčiai – centras – šiaurės vakarai. Šios giminės tai darė nuosekliai ir apgalvotai, išdėstydamos savo valdas pagal susisiekimą su prekybos rinkomis ir susiformavusius vandens bei sausumos kelius. PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: bajorija, žemėvalda, valdų kompleksai, vandens ir sausumos keliai.

ABSTRACT

The paper deals with the issue of land-ownership formation in the early 16th - late 17th centuries by the newly-arrived noblemen elite in Samogitia, given the local communication network and the directions of the commercial market areas. The principal Samogitian land and water routes are overviewed that could have made an impact on the potential of the formed holdings. The land holding formation of four families of Evangelical noblemen and church funders, i.e. those of Skaševskis, Radziminskis, Stabrovskis, and Gruževskis, is analysed. As proved by the research findings, the newly arrived nobility formed their holdings not only on the previously recorded Samogitian axis of the southwest-the centre-the northwest. The families worked consistently and intentionally, arranging their holdings in accordance with the communications with commercial markets and the formed land and water routes.

KEYWORDS: nobility, land ownership, holding complexes, water and land routes.

*dr. Jolanta Skurdauskienė, Klaipėdos universiteto
Baltijos regiono istorijos ir archeologijos instituto mokslo darbuotoja
Herkaus Manto g. 84, LT-92294 Klaipėda, Lietuva
El. paštas: jskurdauskiene@gmail.com*

XVI a. – XVII a. pradžia laikoma bajorijos suklestėjimo laikotarpiu tiek Europoje, tiek Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Jos įsitraukimas į politinį, ekonominį gyvenimą, kitas visuomeninio gyvenimo sferas pasižymėjo itin plačiu diapazonu. Šio laikotarpio ūkinis LDK bajorijos aktyvumas istoriografijoje nagrinėjamas Europos ūkio konjunktūros pokyčių kontekste¹. Išaugęs žemės ūkio produkcijos ir žaliavų poreikis Vakarų Europoje skatino Vidurio rytų Europos žemvaldžius ieškoti galimybių didinti pajamas iš savo valdų. Vadinamosios „naujosios bajorijos“ egzistencijos pagrindu tapo įvairiomis formomis vykdoma ekonominė veikla². Bajorijos pastangos reikėsi didėjančiu

¹ XV a., valdant Vytautui Didžiajam, Lietuvos prekybiniai ryšiai su jos vakarų kaimynėmis tapo nuolatiniai, o XVI a. pirmojoje pusėje Lietuva įsitraukė ir į Europos rinkos santykius. Žr. GUDAVIČIUS, E. *Lietuvos istorija nuo seniausių laikų iki 1569 metų*. Vilnius, 1999, p. 375, 376, 381.

² TOPOLSKI, J. *Narodżyny kapitalizmu w Europie w XIV–XVII wieku*. Wyd. III popr. Poznań, 2003 (Wyd. I, Warszawa, 1965), s. 106.

valstiečių eksploatavimu, rentos didinimu, dvaro ūkio reorganizavimu į gaminantį (palivarkinį) ūkį ir integracija į prekybinį gyvenimą, įvairių mokesčių įvedimu ir pan. Kita vertus, kaip pažymi žymus lenkų ūkio istorikas J. Topolskis, buvo stengiamasi ne tik pasiekti naujų ekonominių efektų, bet ir patiems prisitaikyti prie susidariusių sąlygų.

Viena subtiliausių to meto ekonominio aktyvumo formų reikėtų laikyti privačių valdų išdėstymą ir kūrimą, susijusį su prekinio ūkio kūrimu. Be to, kad bajorija rūpinosi didinti pajamas, gaunamas iš savo valdų, pirmiausia ji turėjo pasirūpinti, kur ir kaip valdos bus išdėstytos. Būtent nuo to priklausė jų ūkinių-prekybinių galimybių potencialas, o kartu ir tolesnė paties savininko bei jo šeimos socialinio, ekonominio ir politinio statuso raida.

Žemių telkimas į valdų kompleksus – reiškinys, būdingas to meto LDK didikų ir dalies bajorijos žemėvaldai. Tokių kompleksų valdas siejusi kelių infrastruktūra, be kita ko, turėjo palengvinti ne tik susisiekimą, priėjimą prie rinkų, bet ir įgalinti efektyviau valdyti žemes.

XVI a. Žemaitijos³ pakraščiai dar buvo menkai apgyventi. Daugiausia gyventojų ir gyvenviečių telkėsi centrinėje jos dalyje. Aktyvėjant ekonominiam gyvenimui, situacija keitėsi. Bajorams, norėjusiems dalyvauti tarptautinėje prekyboje, taip pat siekusiems palaikyti ryšius su svarbiausiais ekonominiais ir kultūros centrais, formuojant valdas reikėjo atsižvelgti į rinkas bei su jomis susijusius kelius. Tam reikėjo atitinkamos materialinės bazės, žinių ir patirties. Strategiškai apgalvoti valdų formavimą ir jų išdėstymą galėjo tik bajorijos elitui priklausę asmenys⁴. Žemaitijoje šiam statusui priskiriami Žemaitijos valsčių tįjūnai, susiję su didikų dvarų valdymu, užėmę juose aukštas administracines pareigas, susisaistę klienteliniais ryšiais⁵. Šie asmenys dažniausiai buvo XVI a. atvykę iš kitų LDK, Lenkijos karalystės regionų ar net kitų valstybių. Aukštuose Žemaitijos urėduose įsitvirtinę atvykėliai bajorai, skirtingai nei autochtonai, turėdami tik valdovo donacijas, o ne nuo seno paveldėtas valdas, galėjo didesnę dalį žemių įsigyti ten, kur jiems atrodė reikalinga. Todėl jų žemėvaldos formavimas potencialiai galėjo būti lankstesnis, labiau orientuotas į to meto sąlygas.

Istoriografijoje Žemaitijos agrarinė sankloda yra prilyginama Rytų Baltarusijos žemėms, kuriose, skirtingai nei kitose LDK teritorijose, nei XVI a., nei vėliau dėl menko ekonominio daugumos Žemaitijos bajorų potencialo neįsivyravo lažinis palivarkinis ūkis. Todėl bajorijos dvarų ūkinė veikla yra laikoma menka, nedariusia didesnės įtakos ir krašto ekonomikai⁶. Teigiama, kad šio LDK regiono žemvaldžių ekonominis aktyvumas reiškėsi kitokiu būdu – pajamų didinimas vyko valstiečius apdedant pinigine renta⁷.

Pastarąjį dešimtmetį atlikti tyrimai rodo, kad ligšiolinė istoriografija nebuvo deramai įvertinusi XVI a. Žemaitijos žemvaldžių ir ypač stambiosios bajorijos ūkinės veiklos bei privačioje žemėvaldoje vykusią transformacijos procesų. Nors nustatyta, kad Žemaitijos privataus dvaro ūkis (palivarkinis) buvo ekstensyvaus pobūdžio, identifikuoti požymiai liudija, kad dalis dvaro produkcijos galėjo būti skirta ir parduoti⁸. Tyrimai taip pat parodė, kad XVI a. antrojoje pusėje – XVII a. pradžioje tiek palivarkų, tiek stambiosios bajorijos valdų kompleksai Žemaitijoje turėjo tendenciją

³ Žemaitija čia suvokiama kaip Žemaičių seniūnija su jai priklausiusiu Šiaulių valsčiumi Žemaitija čia suvokiama kaip Žemaičių seniūnija su jai priklausiusiu Šiaulių valsčiumi.

⁴ Nustatyta, kad jau nuo XV a. pirmojo trečdaliao LDK sparčiausiai augo ir vystėsi bajorų viršūnės žemėvalda. GUDAVIČIUS, E. Op. cit., p. 347.

⁵ SAVIŠČEVAS, E. XVI a. pirmosios pusės Žemaičių valdžios elitas: kilmė ir tapatybė. In *Žemaičių istorijos virsmas*. Vilnius, 2004, p. 179–180.

⁶ KIAUPIENĖ, J. *Kaimas ir dvaras Žemaitijoje XVI–XVIII a.* Vilnius, 1988, p. 165–166.

⁷ Ibid.; TOPOLSKI, J. Op. cit., s. 130.

⁸ SKURDAUSKIENĖ, J. *Palivarkinis ūkis privačiuose Žemaitijos dvaruose XVI amžiuje* (Daktaro disertacija). Klaipėda, 2011, p. 72–78, 96–100.

būti steigiami ašyje pietryčiai–centras–šiaurės vakarai⁹. Šiam reiškiniui paaiškinti preliminariai keltos dvi hipotezės: 1) tokiam žemėvaldos organizavimui įtakos galėjo turėti valdovo palivarkų steigimo pavyzdys jam priklausiusiose žemėse¹⁰, 2) valdų kompleksų steigimui minėtoje ašyje įtakos turėjo prekybos kelių tinklas, kitaip sakant, patogus susisiekimas su prekybos arealais, kuriuose cirkuliavo pinigai, vyko prekių mainai¹¹. Pastarajai, manytume, labiausiai svarstytinai hipotezei pagrįsti ir skiriamas šis darbas. Tiesa, turime pasakyti, kad tyrimu nepretenduojame į išsamią XVI–XVII a. funkcionavusių kelių tinklo studiją. Dėl darbo problematikos ir apimties turėsime apsiriboti svarbiausių to meto Žemaitijos prekybos kelių ištyrimu ir aptarimu.

Tyrimo tikslas – pagrįsti kelių tinklo reikšmę išdėstant XVI a. antrosios pusės – XVII a. pradžios žemės valdų kompleksus ir identifikuoti dar vieną bajorijos ekonominio aktyvumo apraišką – valdų formavimą atsižvelgiant į ekonominių centrų kryptis. Šiam tikslui įgyvendinti formuluojami uždaviniai: 1) ištirti XVI a. – XVII a. pr. svarbiausius vandens ir sausumos kelius; 2) išanalizuoti bajorijos elitui priklausiusių atvykėlių evangelikų, bažnyčių steigėjų, žemėvaldos formavimo ir išdėstymo Žemaitijos teritorijoje ypatybes.

Darbo chronologines ribas nulėmė į Žemaitiją atvykusių bajorų veikla, susijusi su giminės žemėvaldos kūrimu. Nors vieno iš aptariamų asmenų (Stanislovo Skaševskio) pirmoji valda buvo įgyta 1545 m., fiksuojama, kad žemes telkti jis pradėjo tik nuo 1561 m. Straipsnyje aptariamieji asmenys Žemaitijoje kūrėsi ir valdas formavo XVI a. antroje pusėje – XVII a. pradžioje. Šis laikotarpis taip pat sutampa su prekybos lengvatų LDK bajorijai suteikimu. 1559 m. Seime valdovas atleido žemvaldžius nuo išvežimo muitų už dvaruose pagamintas prekes, o 1566 m. Antrasis Lietuvos Statutas atleido nuosavas prekes vežusius bajorus nuo visų vidaus ir pasienio muitų bei rinkliavų¹². Šios aplinkybės turėjo dar labiau paskatinti bajoriją užsiimti žemės ūkio produkcijos gamyba ir jos pardavimu.

Žemėvaldos organizavimo proceso aptarimas komunikacijos kontekste reikalauja gerokai platesnės laiko skalės ir istoriografijos, padedančios įvertinti ūkinio gyvenimo srityje vykusius procesus bei ekonominę veiklą lėmusias aplinkybes. Todėl aptariant ir interpretuojant vandens ir sausumos kelių funkcionavimą, kai kuriuos ekonominius procesus, tenka naudotis literatūroje pateikiama informacija, siekiančia ir XIV a., ir XX a. pirmąją pusę.

Dvarą ir miestą sieję keliai buvo arterijos, su kurių pagalba ekonominis gyvenimas apskritai funkcionavo. Susisiekimo arterijų kryptys, struktūra darė įtaką įvairiems istorijos procesams. Jų analizė leidžia pažinti ne tik gyventojų mobilumą, krašto apgyvendinimo detales, bet ir komunikacijos reikšmę valstybės bei visuomenės organizacijos struktūroms. Lietuviškoje istoriografijoje XVI a. – XVII a. pradžios Žemaitijos privačių valdų formavimas dažniausiai nagrinėjamas ekonominių, socialinių, konfesinių procesų kontekste. Vienas pirmųjų Žemaitijos didikų Kęsgailų žemėvaldą iki XVI a. vidurio aptarė K. Pietkiewiczius, pateikęs šios giminės valdų formavimą kaip visai to meto LDK būdingą modelį. Tuo metu valdos buvo įgyjamos valdovo donacijų, vedybų, paveldėjimo, pirkimo ir adopcijos būdu. Istorikas nustatė, kad vienai stambiausių valdų savininkų – Kęs-

⁹ SKURDAUSKIENĖ, J. Privatūs palivarkai Žemaitijoje XVI a. antroje pusėje: arealas ir steigimo tendencijos. *Acta Akademicae Artium Vilnensis*, 2009, nr. 55, p. 103–117; SKURDAUSKIENĖ, J. Kształtowanie się posiadłości ewangelickich przybyszów (fundatorów kościołów) na Żmudzi w drugiej połowie XVI wieku i na początku XVII wieku. In *Studia nad Reformacją*. Białystok, 2010, s. 75–98.

¹⁰ SKURDAUSKIENĖ, J. *Privatūs palivarkai...*, p. 114–116.

¹¹ SKURDAUSKIENĖ, J. *Kształtowanie...*, s. 84–98.

¹² KIAUPA, Z.; KIAUPIENĖ, J.; KUNCEVIČIUS, A. *Lietuvos istorija iki 1795 metų*. Vilnius, 2000, p. 165.

gailų giminei, kuriai iš viso lietuviškose, baltarusiškose ir rusiškose teritorijose priklausė aštuoni valdų kompleksai, trys iš jų buvo išsidėstę Žemaitijoje: apie Kražius, Platelius ir Šiaulėnus¹³.

XXI a. 1-ąjį dešimtmetį bajorijos valdų tyrimai daugiausia buvo plėtojami atvykusių svetimšalių integracijos į vietos visuomenę kontekste. Straipsnyje aptariami Skaševskių, Radziminskių, Stabrovskių ir Gruževskių giminės asmenys, jų šeimų istorija jau yra patekusi ne į vieno lietuvių istoriko akiratį. Tyrinėjimus šia tema vykdė V. Vaivada¹⁴, R. Ragauskienė¹⁵, R. Trimonienė¹⁶, J. Drungilas¹⁷, E. Saviščevas¹⁸. Šių istorikų darbuose buvo ištirtos atvykusių bajorų karjeros konstravimo aplinkybės, jų ekonominė bazė ir socialinio statuso bei konfesijos ryšys. Šių istorikų tyrimai parodė, kad minėti bajorai, integruodamiesi į Žemaitijos visuomenę, buvo itin aktyvūs, o jų aktyvumas reiškėsi socialinėje, politinėje, ekonominėje ir konfesinėje sferose.

Žemaitijos vandens ir sausumos kelių tinklo tyrinėjimai iki šiol vykdyti politinių ir ekonominių LDK santykių tyrimo kontekste. Vieni pirmųjų, remdamiesi Vokiečių ordino karo žygių aprašymais, kelius aptarė A. Rimka¹⁹ ir V. Biržiška²⁰. Lietuvių ir prūsų prekybinių santykių iki XVI a. vidurio kontekste kai kuriuos kelius aprašė Z. Ivinskis²¹. Nagrinėdamas politinius ir ekonominius Lietuvos valstybės formavimosi XIV a. aspektus, Lietuvos prekybos kelių rekonstrukciją pateikė S. C. Rowellas²². Naują kelių tyrimų kryptį lietuvių istoriografijoje pradėjo T. Čelkis. Straipsniuose jis susitelkė į XIII–XV a. Lietuvos kelių sampratos analizę ir keliavimo aplinkybių tyrinėjimus²³.

XVI a. vakarinės LDK dalies sausumos kelių tinklo rekonstrukciją žemėlapyje pateikė lenkų istorikas J. Ochmański²⁴. Jame pavaizduoti praktiškai visi svarbiausi to meto keliai, jungę su pagrindiniais to laikotarpio ekonominiais centrais. Kelių svarbą Reformacijai plisti Lietuvoje akcentavo ir aptarė I. Lukšaitė²⁵. Istorikės įžvalgos šioje srityje praplėtė Reformacijos sklaidos suvokimą, leido įvertinti Reformacijos rėmėjų mąstymą, daugiaplanę jų veiklą.

¹³ PIETKIEWICZ, K. *Kieżgajlowie i ich latyfundiom do połowy XVI wieku. Ze studium nad rozwojem własności ziemskiej w Wielkim Księstwie Litewskim w średniowieczu*. Poznań, 1982, s. 108–112, 115–121.

¹⁴ VAIVADA, V. *Katalikų Bažnyčia ir Reformacija Žemaitijoje XVI a.: esminiai raidos bruožai*. Klaipėda, 2004.

¹⁵ RAGAUSKIENĖ, R. Klientelė Refomacijos verpetuose. bajoro Skaševskio biografijos tyrimas. *Darbai ir dienos*, 2005, Nr. 44, p. 199–209.

¹⁶ TRIMONIENĖ, R. R. Svetimšalių ir svetimtaučių bajorų imigracija į Žemaitiją XVI a. antrojoje pusėje – XVII a. pirmojoje pusėje: imigracijos kultūriniai veiksniai ir įtakos žemaičių visuomenei. In *Rytų Europos kultūra migracijos kontekste: tarpdalykiniai tyrimai*. Vilnius, 2007, p. 491–514; TRIMONIENĖ, R. R. Ewangelicy przybylsze z Polski i innych krajów. In *Studia nad Reformacją*. Białystok, 2010, s. 99–110.

¹⁷ DRUNGILAS, J. Etnosocialinis mobilumas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje: Gruževskių giminės pavyzdys (XVI a. antroji pusė – XVIII a. pradžia). *Lietuvos istorijos metraštis*. 2004, t. 2. 2005, p. 54–55; DRUNGILAS, J. Adaptacija i integracija pierwszego pokolenia szlachty polskiej osiedlającej się na Żmudzi (II połowa XVI – początek XVII wieku). *Europa orientalis*, 2009, No. 1, s. 256–277.

¹⁸ SAVIŠČEVAS, E. XVI a. pirmosios pusės Žemaičių valdžios elitas: kilmė ir tapatybė. In *Žemaičių istorijos virsmas*. Vilnius, 2004, p. 73–82; SAVIŠČEVAS, E. *Žemaitijos savivalda ir valdžios elitas 1409–1566 metais*. Vilnius, 2010.

¹⁹ RIMKA, A. *Lietuvos prekybos santykiai ligi unijos su lenkais*. Kaunas, 1925, p. 25–84. Studija paskelbta kartu su šaltinių ištraukomis, aprašančiomis ir Lietuvos bei Žemaitijos kelių.

²⁰ BIRŽIŠKA, V. Kryžiuočių keliai į Lietuvą XIV a. I. Keliai į Žemaičius. *Praeitis*, 1930, t. 1, p. 1–63.

²¹ IVINSKIS, Z. Lietuvių ir prūsų prekybiniai santykiai pirmojoje 16-ojo amžiaus pusėje. *Židinys*, 1933, Nr. 8–9, p. 134–149; IVINSKIS, Z. *Lietuvos prekyba su prūsais. Pirmą dalis: Iki XVI amžiaus pradžios*. Kaunas, 1934.

²² ROWELL, S. C. *Iš viduramžių ūkų kylanti Lietuva. Pagonių imperija Rytų ir Vidurio Europoje, 1295–1345*. Vilnius, 2001. Priedas, žemėlapis Nr. 3.

²³ ČELKIS, T. Keliais po viduramžių Lietuvą, I: XII–XV a. pirmosios pusės sausumos kelių samprata. *Lituanistica*, 2013, t. 59, Nr. 2(92), p. 61–76; ČELKIS, T. Keliais po viduramžių Lietuvą, II: XIII amžiaus pradžios karo žygių sąlygos. *Lituanistica*, 2013, t. 59, Nr. 3(93), p. 125–137.

²⁴ Priedas – žemėlapis „Lietuva XVI a. viduryje“; OCHMAŃSKI, J. *Senoji Lietuva*. Vilnius, 1987 (Pirmą kartą skelbta: OCHMAŃSKI, J. *Historia Litwy*. Wrocław, 1967).

²⁵ LUKŠAITĖ, I. *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje. XVI a. trečias dešimtmetis – XVII a. pirmas dešimtmetis*. Vilnius, 1999, p. 76–81.

Nemuno, kaip svarbaus vandens kelio, tyrinėjimams savo studijas skyrė J. Kiaupienė²⁶, L. Bucevičiūtė²⁷, daugelis baltarusių istorikų, iš kurių minėtini A. Grickievičius²⁸ ir D. Žarinas²⁹. Dauguvos įtaką Rygos miesto ir rytinių LDK žemių bei šiaurinės etninės Lietuvos dalies prekybai tyrė latvių istorikai V. Pavulanas³⁰, V. Dorošenka³¹. Minėtos upės ir jos intakų naudojimą prekybai Livonijos karo kontekste yra aptaręs ir A. Tyla³².

Atskirai reikėtų paminėti tarpukariu išleistas S. Kolupailos hidrografines studijas apie Lietuvos upes. Geodezininkas ir hidrologas autorius ištyrė ir aprašė daugelį Lietuvos upių, aptardamas ir jų tinkamumą laivybai³³. Šie lietuvių tyrinėtojo darbai leidžia naujai pažvelgti į Lietuvos upių reikšmę, jų galimybes ne tik XX a. pirmojoje pusėje, bet sudaro sąlygas išvalgomis ir apie gerokai senesnius laikus.

Tiriamos temos nepublikuotų šaltinių bazę sudaro įvairūs juridiniai Žemaitijos dvarų dokumentai iš įvairių Lietuvos archyvų. Didžiausias rinkinys – Žemaičių žemės teismų knygų aktai, saugomi Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje³⁴. Čia saugomos praktiškai visos išlikusios Žemaičių žemės teismų knygos, išskyrus keletą, atsidūrusių Lietuvos valstybės istorijos archyve. Ne mažiau svarbūs į šį archyvą parvežti Lietuvos metrikos aktai³⁵. Juose gausu informacijos apie suteiktis, valdų disponavimą. Medžiagą papildė Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriaus Žemaitijos dvarų kolekcijos dokumentai³⁶. Žemaitijos bajorų žemėvaldai rekonstruoti taip pat buvo naudoti XIX a. ir XX a. pirmojoje pusėje Vilniaus archeografinės komisijos paskelbti dvarų inventoriai³⁷, Raseinių žemės teismo dokumentų aprašai³⁸, K. Jablonskio publikuoti XVI a. Lietuvos dvarų inventoriai³⁹. Nagrinėjamai temai informacijos apie Žemaitijos kelius, jų naudojimą prekybai suteikė didžiųjų Lietuvos kunigaikščių aktai ir nurodymai⁴⁰, taip pat

²⁶ KIAUPIENĖ, J. Nemuno prekybos keliu į Baltijos jūros uostus XVII a. In *Klaipėdos miesto ir regiono archeologijos ir istorijos problemos* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. II). Sud. A. NIKŽENTAITIS, V. ŽULKUS. Klaipėda, 1994, p. 40–43.

²⁷ BUCEVIČIŪTĖ, L. Vandens kelias Kaunas–Karaliaučius XV–XVIII a. kartografijoje. *Kauno istorijos metraštis*, 2005, t. 6, p. 55–103.

²⁸ ГРИЦКЕВИЧ, А. Р. Торговые связи Слуцка с городами Польши и Прибалтики в XVI–XVIII веках и их роль в иноземной торговле города. *Acta Baltico-Slavica*, 1969, №. 6, с. 54–65.

²⁹ ЖАРИН, Д. В. «Нёманскі гандлёвы шлях» і яго значэнне для гандлю Ордэна і Ганзы на усходзе Еўропы ў канцы XIV – першай палове XVI стст. *Studia Historica Europae Orientalis*, 2011, 4, с. 89–107.

³⁰ ПАВУЛЯН, В. В. Хозяйственное и политическое значение даугавского торгового пути в XIII–XVII вв. In *Экономические связи Прибалтики с Россией. Сборник статей*. Рига, 1968, с. 75–94.

³¹ ДОРОШЕНКО, В. В. Протоколы Рижского торгового суда как источник связей Риги с русскими, белорусскими и литовскими землями в XVII в. In *Экономические связи Прибалтики*. Рига, 1968, с. 117–145; ДОРОШЕНКО, В. В. *Торговля и купечество Руги в XVII веке*. Рига, 1985.

³² TYLA, A. *Lietuva ir Livonija XVI a. pabaigoje – XVII a. pradžioje*. Vilnius, 1986.

³³ KOLUPAILA, S. *Nevežis. Hidrografinė studija*. Kaunas, 1936 [interaktyvus], [žiūrėta 2013-05-21] Prieitis per internetą: <http://www.upese.lt/index.php/nevezio-laivyba-nk>; KOLUPAILA, S. *Mūsų vandens keliai*. Kaunas, 1938 [interaktyvus], [žiūrėta 2013-05-21]. Prieitis per internetą: <http://www.upese.lt/index.php/s-kolupaila-musu-vandens-keliai-turiny>

³⁴ *Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau - VUB RS), f. 7: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teismų aktai, Žemaičių žemės teismų aktų knygos (toliau – ŽŽТАК).

³⁵ *Lietuvos valstybės istorijos archyvas*, f. 389: mikrofilmuota Lietuvos metrikos medžiaga (toliau – LM).

³⁶ *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius* (toliau – MAB RS), f. 37: Žemaitijos dvarų dokumentų kolekcija.

³⁷ *Акты, издаваемые Виленскою археографическою комиссиею для разбора древних актов* (toliau – АВАК), т. 14. Вильна, 1887.

³⁸ *Опись документов Виленского Центрального Архива Древних актовых книг*, вып. 3: Акты Россиенского земского суда за 1592–1595 годы (toliau – ОДЦАК, вып. 3). Вильна, 1904.

³⁹ *XVI a. Lietuvos inventoriai* (Istorijos archyvas, t. 1). Sud. K. JABLONSKIS. Kaunas, 1934.

⁴⁰ *Акты, относящиеся къ исторіи Западной Россіи* (toliau - АЗР), т. 2. Санктпетербургъ, 1848.

Seimo sprendimai, įvairūs normatyviniai aktai, reguliavę krašto vidaus gyvenimą, paskelbti Lenkijos Karalystės ir LDK teisės rinkinyje, žinomame pavadinimu „Volumina Legum“⁴¹.

Svarbiausi Žemaitijos keliai XVI a. antrojoje pusėje – XVII a. pradžioje

XVI a. tarptautinėje komunikacijoje ypač iškilo Baltijos jūros reikšmė. Tuo metu prekyba Baltijos jūra ūkiniu aspektu užėmė pirmą vietą po prekybos Atlantu⁴². Rytinėje Baltijos pakrantėje buvę Rygos, Karaliaučiaus, Gdansko (Dancigo) uostai tapo svarbiais prekybos ir komunikacijos centrais tiek vakarinėms, tiek rytinėms LDK žemėms. Dėl to visą XV–XVIII a. laikotarpį Žemaitijai įtaką darė dvi konkuruojančios prekybos zonos⁴³. Minėtų uostų svarbą nusako vaizdingas istorikų apibūdinimas. Turint omenyje prekybos kontekstą, Ryga yra įvardijama kaip šiaurinių ir šiaur rytinių LDK žemių „langas į Europą“⁴⁴, o Karaliaučius, per kurį buvo susisiekiama ir su Gdansku, vadinamas LDK žemių „vartais į Vakarus“⁴⁵. Kalbant apie Lietuvos dalyvavimą tarptautinėje prekyboje, pirmiausia minima Vilnius ir Kaunas, taip pat Šiaurės Lietuvos teritorijos. Vis dėlto šioje prekyboje stengėsi dalyvauti ir Žemaičių kunigaikštystės miestai bei miesteliai. Dėl geografinės padėties Žemaitija komunikavo tiek su Livonijos, tiek su Prūsijos uostais. Kaip parodė V. Dorošenkos, J. Kiaupienės tyrinėjimai, dažniausiai prekes užsienio rinkoms pirkliai iš Žemaitijos gabeno į Rygą – iš Šiaulių, Joniškio⁴⁶, o į Karaliaučius – iš Kėdainių, Veliuonos, Ariogalos, Jurbarko, Tėndžiogalos, Josvainių, Vilkijos ir kitų Žemaitijos vietovių⁴⁷.

Palankias sąlygas prekiauti su skirtingais rinkos arealais sudarė ir Žemaitijos kraštovaizdžio gamtinės savybės. Istoriografijoje centrine Žemaičių kunigaikštystės dalimi laikoma teritorija, praktiškai sutampanti su geomorfologine sritimi, vadinama Žemaičių aukštuma⁴⁸, apimančia apie 10 000 km² ploto. Aukščiausioje šios srities dalyje išsidėstęs Žemaičių vandenskyrinis kalvynas, kuris yra takoskyra tarp svarbiausių Žemaitijos upių – Minijos, Jūros, Dubysos, įtekančių į Nemuną – vieną svarbiausių LDK komunikacijos arterijų, ir tiesiai į Baltijos jūrą įtekančių upių – Šventosios, Akmenos, Bartuvos, Ventos ir jos intakų Varduvo bei Virvytės.

Nuo seno komunikacijos, prekybos santykiuose didžiausia reikšmė teko susisiekimui savaime susiformavusiais vandens keliais. Net vystantis sausumos kelių tinklui, vandens kelių svarba nemenko. Susisiekimą istorikų teigimu, upių naudojimas net tolimiems gabenimams galėjo priklausyti ne tik nuo upės galimybių, bet ir nuo ekonominių ryšių krypties. Todėl kartais pasitaikydavo, kad palyginti menka upė galėjo būti daug svarbesnė ir labiau naudojama, nei netoliese buvusi didelė ir vandeninga⁴⁹. Vandens kelių svarbą Lietuvos prekyboje su Prūsija pabrėžia ir Z. Ivinskis. Žemaitijos teritorijoje minėtam tikslui naudotos upės, pasak jo, yra Nevėžis, Dubysa, Jūra, Minija⁵⁰. E. Gudavičiaus nuomone, prekyboje su Livonija XVI a. svarbia arterija tapo Venta⁵¹, ištekanti iš Žemaičių aukštumos ir šiaurės vakaruose įsiliejanti į Baltijos jūrą. Palyginti net tokia nedidelė

⁴¹ *Volumina legum*, vol. II: ab anno 1550 ad annum 1609. Petersburg, 1859.

⁴² DUNDULIS, B. *Lietuvos kovos dėl Baltijos jūros*. Vilnius, 1985, p. 81.

⁴³ DOLLINGER, P. *Dzieje Hanzy (XII–XVII wiek)*. Gdańsk, 1975, s. 223.

⁴⁴ ДОРОШЕНКО, В. В. *Торговля и купечество...*, с. 87.

⁴⁵ KIAUPIENĖ, J. *Nemuno...*, p. 42.

⁴⁶ ДОРОШЕНКО, В. В. *Торговля и купечество...*, с. 87.

⁴⁷ KIAUPIENĖ, J. *Nemuno...*, p. 40–43.

⁴⁸ BUTRIMAS, A.; ŽULKUS, V.; NIKŽENTAITIS, A.; VAIVADA, V.; ALEKSANDRAVIČIUS, E. *Žemaitijos istorija*. Vilnius, 1997, p. 53.

⁴⁹ ЖУКЕВИЧ, В. А. *Дороги и водные пути Белоруссии. Историко-географические очерки*. Минск, 1977, с. 18–21.

⁵⁰ IVINSKIS, Z. *Lietuvių ir prūsų...*, p. 140–141.

⁵¹ GUDAVIČIUS, E. *Op. cit.*, p. 571.

Šventosios upė XV–XVI a. taip pat buvo žinoma kaip tinkama prekybos poreikiams⁵². Visos minėtos upės, įskaitant ir Šventąją, buvo pažymėtos XVI a. pabaigoje rengtame, M. K. Radvilos Našlaitėlio užsakytame Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėlapyje⁵³.

Žinoma, dėl palyginti mažo vandeningumo kai kurios Žemaitijos upės itin dideliu susisiekimo intensyvumu negalėjo pasižymėti. Greičiausiai dėl to istorijos šaltiniuose praktiškai neturime apie tai žinių. Kita vertus, kryptingas kai kurių bajorų valdų telkimas šalia minėtų upių ir jų intakų, taip pat dažnas upėvardžių minėjimas valdų dispoziciniuose dokumentuose, tarsi norint pabrėžti komunikacines valdos galimybes (pvz., „именя моего Баптинского лежащего у земли Жомойтское над рекою Невяжою“⁵⁴, „А то збож'я Скотунишского в Пошешувю“⁵⁵, „Ликтяны у земли Жомойтское по обудвух строн реки Дубисы“⁵⁶ ir t. t.), rodo, kad jų svarbos negalime neįvertinti.

Kaip prekybinis uostas, Ryga ypatingą reikšmę Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei įgijo dar iki XV a.⁵⁷ Dauguva buvo tapusi svarbiausia šį Baltijos uostą ir LDK teritorijas jungusia komunikacijos arterija, o šios upės baseine įsikūrę rytinių LDK žemių miestai – Polockas, Vitebskas ir toliau Smolenskas – sudarė minėto Hanzos pirklių valdyto uosto ekonominį užnugarį⁵⁸. Nors XVI a. antrojoje pusėje – XVII a. pradžioje su pertraukomis vyko Livonijos karas, Dauguvos vandens kelio naudojimo prekybai sąlygos tapo ypač palankios. Karo padėties metu nukentėjus Vidžemės teritorijai, Polockui, suaktyvėjo kitų rajonų prekyba, o karo veiksmams vykstant prie Dauguvos, prekių gabenimas iš Vitebsko, Dysnos ir kitų miestų bei apylinkių pasuko per Lietuvą ir Kuršo kunigaikštystę⁵⁹.

Prekybai su Ryga Dauguvos vandens magistrale Šiaurės Lietuvoje naudotos Mūša, Nemunėlis ir kai kurie jų intakai⁶⁰. Dėl kraštovaizdžio ypatybių upių, kuriomis tiesiogiai iš Žemaitijos būtų galima pasiekti Rygą, nėra. Šiame kontekste kiek keistai nuskamba 1561-11-02 Rygos miesto taryboje pasakyta Mikalojaus Radvilos Juodojo kalba, kuria jis ragino Rygos miestą pasiduoti LDK globai. M. Radvila Juodasis aiškino, kad tokiu atveju, be militarinės pagalbos, Rygai atsivers galimybė patogiais upių keliais iš Polocko ir Žemaitijos, o sausuma – iš kitų Lietuvos vietų, gabenti mišką, galvijus, maisto produktus ir kitas prekes⁶¹. Siekdamas palankaus rygiečių sprendimo, LDK didysis maršalka ir kancleris galėjo kiek utriruoti būsimas prekybos galimybes, ypač vandens keliais su Žemaitija. Kita vertus, prekybinių ryšių su Žemaitija tikrai būta. V. Dorošenka rašo, kad iki 1630 m. lietuviškos prekės Rygą pasiekdavo daugiausia iš šiaurrytinės Lietuvos dalies, tačiau nurodo, kad prekės buvo vežamos ir iš Žemaitijos (Šiaulių, Joniškio). Kaip parodė šio istoriko tyri-

⁵² IVINSKIS, Z. *Lietuvių ir prūsų...*, p. 141; Apie Šventosios naudojimą laivybai iki XIII a. Žr. ŽULKUS, V. *Kuršiai Baltijos jūros erdvėje*. Vilnius, 2004, p. 131–134.

⁵³ MAKOWSKI, T. *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė* (žemėlapis, išleistas Amsterdame 1613). In *Lietuva žemėlapiuose*. Vilnius, 2011, p. 120–131. Šventoji čia parodyta netiksliai, tačiau jos atvaizdavimas gali reikšti, kad žemėlapiu sudarytojai buvo suinteresuoti pažymėti ne šiaip upes, bet tuo metu susisiekimui naudotus vandens kelius. Susisiekimui ir prekybai naudotų upių galėjo būti ir daugiau, tačiau norint tiksliau atsakyti į šį klausimą, reikia toliau tirti Žemaitijos komunikacijos tinklą.

⁵⁴ IA, t. 1, p. 365.

⁵⁵ Ibid., p. 373.

⁵⁶ ŽŽTAK, 1575 (1/14575), VUB RS, I. 1387.

⁵⁷ IVINSKIS, Z. Die Handelsbeziehungen Litauens mit Riga im 14. Jahrhundert. In *Conventus primus historicum Balticorum. Rigae, 16–20. VIII. 1937*. Rigae, 1938, S. 276–285; PAŠUTA, V. *Lietuvos valstybės susidarymas*. Vilnius, 1971, p. 52–70; VARAKAUSKAS, R. *Lietuvos ir Livonijos santykiai XIII–XVI a.* Vilnius, 1982, p. 244–299; DUNDULIS, B. *Lietuvos kovos...*, p. 26; ir kt.

⁵⁸ ПАВУЛЯН, В. В. Op. cit., c. 86–87.

⁵⁹ ПАВУЛЯН, В. В. Op. cit., c. 86–88; ТЫЛА, А. Op. cit., c. 50.

⁶⁰ Ibid., c. 21, 50.

⁶¹ Ibid., c. 23.

mai, lietuviškos prekės į Rygos uostą buvo gabenamos ir per Kuršą, kuriame tuo laikotarpiu veikė mažesni uostai. Siekdami išvengti rygiečių tarpininkavimo, XVI a. pabaigoje – XVII a. pradžioje prekybą Ventspilio bei Liepojos uostuose vykdė Kuršo kunigaikščiai⁶². Susisiekti su šiais uostais Bartuvos, Šventosios ir ypač Ventos upėmis buvo patogų Žemaitijos vidurio bei šiaurės vakarų teritorijoms. Nors beveik neturime tiesioginių žinių apie šių upių naudojimą susisiekimui tikslais XVI a., į Baltijos jūrą įtekančios Ventos ir į Nemuną įtekančios Dubysos laivybinį potencialą liudija XIX a. pirmojoje pusėje vykdytas ir neužbaigtas gan stambus hidrotechninis projektas, žinomas Ventos–Dubysos kanalo pavadinimu⁶³. Įdomus sutapimas – 1938 m. išleistoje hidrografinėje studijoje, pristatančioje Lietuvos upių galimybes keliauti jomis baidarėmis, S. Kolupaila rašo, kad Ventos upe galima plaukti nuo Ventos–Dubysos kanalo, kitaip sakant, iš taško, esančio maždaug 6 km nuo Šaukėnų ir 10 km nuo Kurtuvėnų⁶⁴. Ši vietovė yra ties kažkada rengto Ventos–Dubysos kanalo viduriu ir praktiškai sutampa su straipsnyje nagrinėjamų Stanislovo Skaševskio valdų komplekso centru ir jo rezidencija Kurtuvėnais. Be to, ji patenka į Žemaičių aukštumos teritoriją, kurioje XVI a. antrojoje pusėje – XVII a. pradžioje atvykę bajorai stengėsi kurti ne tik savo valdų rezidencijas, bet ir telkti savo valdų kompleksus. XVI–XVII a. pradžioje šios teritorijos komunikaciją su Kuršu bei Livonija turėjo skatinti ir nuo seno susidaręs sausumos kelių tinklas.

Kita didelė ir svarbi tarptautinės prekybos bei komunikacijos arterija buvo Nemunas. Apie jį koncentravosi patys svarbiausi vandens ir sausumos keliai. Nemunas buvo reikšmingas tiek lietuviškoms, tiek rusėniškoms LDK žemėms⁶⁵. XV a. antrojoje pusėje – XVI a. klestėjimą išgyvenusi prekyba su Vakariais Nemunu paprastai suko per Karaliaučių ir Gdanską. Kryžiuočių ordino valdomose Nemuno žiotyse įsikūrusi Klaipėda šiuo laikotarpiu didesnės prekybinės reikšmės neturėjo ir labiau buvo žinoma kaip pilis, o ne kaip prekybinis uostas⁶⁶.

Centrinę LDK dalį su Karaliaučiaus ir Gdanskos uostais jungusi Nemuno arterija buvo svarbi ir Žemaitijos prekybai⁶⁷. Susisiekimui naudota ir daugelis Žemaitijos teritorijoje buvusių Nemuno intakų: Nevėžis, Dubysa, Jūra ir Minija. Stambiausias iš jų – pietrytinių Žemaitijos pakraščiu tekėjęs Nevėžis. Istorikai ir archeologai yra įrodę, kad ši upė nuo seniausių laikų buvo svarbi susisiekimui ir prekybos arterija⁶⁸.

Nevėžio tinkamumą laivybai liudija Seimo nutarimai. Apie tai kalbėta 1568 m. Gardino seime. 1581 m. buvo išleistas Seimo dekretas apie laisvą prekybą Nevėžio upe, panaikinant užtvankas. Tame pačiame dokumente sakoma, kad prie Nevėžio upės įsikūrę Kėdainiai yra laisvasis uostas⁶⁹. Panašūs dekretai apie šio vandens kelio tvarkymą buvo leidžiami ir vėliau. 1607 m. Seimas įpareigojo Ariogalos tijūną ir Žemaičių teisėją Sebastijoną Kęstartą bei Kauno karužą Joną Dziavaltovskį

⁶² ДОРОШЕНКО, В. В. *Торговля и купечество...*, c. 87.

⁶³ Pagal šį sumanymą, minėtų upių aukštupiai turėjo būti sujungti 15 km ilgio kanalu (kanalo pradžia – ties Tolučiais, pabaiga – ties Bubiais). Perkasa buvo numatyta sujungti Nemuno baseiną su Baltijos jūra. Žr. Ventos–Dubysos kanalas. In *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 5: Dis–Fatva. Vilnius, 2004, p. 170.

⁶⁴ KOLUPAILA, S. *Mūsų...*, <http://www.upese.lt/index.php/s-kolupaila-musu-vandens-keliai-turiny>

⁶⁵ IVINSKIS, Z. *Lietuvių ir prūsų...*, p. 141; ГРИЦКЕВИЧ, А. Р. Op. cit., c. 54–65; ДОРОШЕНКО, В. В. *Торговля и купечество...*, c. 90; KIAUPIENĖ, J. *Nemuno...*, p. 40–43; ЖАРИН, Д. В. Op. cit., c. 89–107; ir kt.

⁶⁶ DUNDULIS, B. *Lietuvos užsienio politika XVI a.* Vilnius, 1971, p. 156–157; SAFRONOVAS, V. Klaipėdos miesto istorijos ir jo vieta Europoje. In *Klaipėda Europos istorijos kontekstuose*. Klaipėda, 2013, p. 11–12, 16.

⁶⁷ IVINSKIS, Z. *Lietuvių ir prūsų...*, p. 141–142; ДОРОШЕНКО, В. В. *Протоколы...*, c. 144–145; DUNDULIS, B. *Lietuvos...*, p. 156–157; KIAUPIENĖ, J. *Nemuno...*, p. 40; BUCEVIČIŪTĖ, L. Op. cit., p. 55–103.

⁶⁸ Tai liudija tam tikru atstumu paupyje išsidėstę piliakalniai, kapinynai, kai kurios vietovardžių ypatybės. Žr. BERTAŠIUS, M. Kauno apylinkių teritorinių struktūrų formavimosi ypatybės. *Kauno istorijos metraštis*, 2000, t. 2, p. 11, 14–17, 21.

⁶⁹ *Volumina legum*, II, 1581, Nr. 48, 49, p. 210–211. Apie tai žr. KOLUPAILA, S. *Nevėžis...*, <http://www.upese.lt/index.php/nevezio-laivyba-nk>; BUCEVIČIŪTĖ, L. Op. cit., p. 70.

patikrinti Nevėžio tiltus ir keltus, o tai atlikus, pateikti Seimui pranešimą⁷⁰. Nevėžio hidrologinę studiją ir jo laivybos istorijos apžvalgą pateikęs S. Kolupaila atsargiai vertina ir kitų autorių teiginį, kad iki XVIII a. pabaigos didesniais laivais buvo galima nuplaukti net iki Panevėžio. Jo paties nuomone, aukščiau nei iki Kėdainių Nevėžis didesniems prekybiniais laivams negalėjo tikti, nors neneigia, kad mažesniais laiveliais Nevėžiu galima plaukti net nuo Panevėžio⁷¹.

Konkrečių žinių apie laivybą Dubysoje nagrinėjamu laikotarpiu neturime. Šios upės svarbą liudija dažnas šio upėvardžio minėjimas valdų pardavimo ir užrašymo dokumentuose. Antai 1572 m. spalio 15 d. akte sakoma, kad Kristupas Skinderis su žmona Kotryna Martynui Radziminskiui ir jo žmonai pardavė savo Ariogalos valsčiuje buvusias Pašilės dvaro žemes *над рекою Дубисою лежащего на урочищу в полю Пошильском на чотырох местах*⁷². To paties Martyno Radziminskio testamente sakoma, kad, be kito nekilnojamojo turto, žmonai jis užrašo tris valakus šienaujamų pievų Golnevo dvaro Josvainių valsčiuje *при реке Шушве* (Nevėžio intakas – *aut. past.*), taip pat – *земли оромое на петдесят бочек сеяня и сеножати насколдесят возов которые кгрунты лежат в земли Жомойтское у волости Ясвенской над Дубисою рекою*⁷³. Prie Dubysos buvo išdėstyti ir Kelmės dvaro palivarkai, kurie dvaro pardavimo dokumente taip ir vadinami *dworec Podubiski Jaroszewski (...)* *nie daleko Dubisy, (...)* *dworec Podubiski Andryaszowski między rzekami Dubisą i Krożanką, (...)* *dwożec Pogryżewski nad Gryżewą*⁷⁴. Čia paminėti Dubysos intakai – dešinysis Kražantė ir kairysis Gryžuva, įtekantys praktiškai aukštupyje. Sunku pasakyti, kokia Dubysos dalis buvo naudojama susisiekimui XVI a. S. Kolupaila pateikia informaciją, kad XX a. pirmojoje pusėje Dubysa buvo tinkama plaukti baidare nuo Kražantės žiočių. Tiesa, sakoma, kad galima plaukti ir nuo Bubių, tačiau, pasak hidrologo, kelionė šioje atkarpoje bus sudėtinga dėl trukdančių krūmų ir vandens stokos⁷⁵. Panašu, kad būtent nuo minėtos vietos upė ir nagrinėjamu laikotarpiu buvo tinkamesnė laivybai. Praktiškai ties Kražantės žiotimis ir žemiau tėkme matome tuo metu įsikūrusias stambiausių to meto Žemaitijos valdų kompleksų rezidencijas ir dvarų sodybas: Kelmę, Tytuvėnus, Lyduvėnus, Liktėnus.

XVI a. pradeda augti Minijos, Jūros upių svarba. Nors šių upių žiotys tuo metu buvo ne Žemaitijos, o Prūsijos teritorijoje, jų reikšmę prekybai rodo 1529 m. prūsų-lietuvių prekybinėje sutartyje minimi pasienio muitinės punktai, veikę Pajūrėje – prie Jūros upės ir Gargžduose – prie Minijos⁷⁶. Minėtų upių vandeningumą iš dalies apibūdina S. Kolupailos informacija. XX a. 4-ajame dešimtmetyje Minijoje baidarėmis rekomenduojama pradėti plaukti nuo Medingėnų, lengviau – nuo Babrungo žiočių, visai patogiai – nuo Salanto upės žiočių. Sakoma, kad Jūros upė tinkama plaukti nuo Kvėdarnos, tačiau galima mėginti ir nuo Rietavo⁷⁷. Pajūrėje ir Gargžduose įsikūrę pasienio postai liudija dar ir tai, kad būtent šiose vietose buvo patogiausia fiksuoti ir apmokestinti didžiausią kiekį gabenamų krovinių, kurie atkeliavdavo iš teritorijų, buvusių aukščiau tėkme.

Formuojantis valstybės politinei organizacijai, augant prekybai ir didėjant komunikacijos poreikiui, intensyvėjo žmonių mobilumas, tankėjo ir atitinkamai formavosi sausumos kelių tinklas. Kaip liudija dokumentai, tuo metu atsirado naujų sausumos kelių, kartais prekybininkams palengvinda-

⁷⁰ *Volumina legum*, II, 1607, Nr. 6, p. 450.

⁷¹ KOLUPAILA, S. *Nevėžis...*, <http://www.upese.lt/index.php/nevezio-laivyba-nk>

⁷² ŽŽTAK, 1575 (1/14575,1), *VUB RS*, I. 1391.

⁷³ *Ibid.*, I. 1143.

⁷⁴ *ABAK*, T. 14, № 43, c. 380.

⁷⁵ KOLUPAILA, S. *Mūsų...*, <http://www.upese.lt/index.php/s-kolupaila-musu-vandens-keliai-turinys>

⁷⁶ IVINSKIS, Z. *Lietuvių ir prūsų...*, p. 145.

⁷⁷ KOLUPAILA, S. *Mūsų...*, <http://www.upese.lt/index.php/steponas-kolupaila-minija>, <http://www.upese.lt/index.php/steponas-kolupaila-jura>

vusių susisiekimą, o kartais ir padėdavusių išvengti imamų muitų. XV–XVII a. pradžioje aktualesni darėsi tranzitiniai, ilgesni traktai, jungę strateginius centrus ir tuo efektyvinę krašto gyvenimą. Apie tai kalba 1581 m. Seimo nutarimas. Po Kauno pirklių kreipimosi Žemaičių komisoriai (*Komisarzye do Żmudzi wysłemy*) įpareigojami leisti pirkliams ir bajorams, vežantiems įvairius daiktus ir prekes iš savo dvarų Žemaitijoje, naudotis keliais, vedančiais į Prūsiją, taip, kaip senas paprotys numato. Atsiradusius naujus kelius, per miškus vedančius į Prūsiją, liepta sunaikinti⁷⁸.

Minėto proceso paliudijimu galima laikyti ir sėkmingą senojo kelio, ėjusio pajūriu pro Klaipėdą tolyn į Kuršą, funkcionavimą⁷⁹. Šis dar XIV a. Hermano Vartburgiečio kronikoje minimas kelias⁸⁰, iki XVI a. antrosios pusės tarnavęs susisiekimui ir prekybai, XVII a. pradžioje tapo dar ir pašto traktu⁸¹. Vakarų Europos miestus su Prūsija, Kuršu, Livonija ir tolimesnėmis žemėmis jungusi sausumos arterija ėjo per Karaliaučių, Klaipėdą, Palangą, Liepoją, Mintaują, Rygą ir toliau šakojosi Tartu ir Novgorodo link. Šiuo sausumos keliu nuo seno vyko tranzitinė prekyba, kurią XV a. aktyvino Hanzos miestai. Vėliau, nuo XVI a., pajūriu ėjęs kelias pamažu tapo „tarnybiniu“ pašto traktu ir komunikacinėje šiaurės–pietų ašyje suvaidino svarbų vaidmenį prie Nemuno žiočių iškilusiam Klaipėdos miestui⁸². Šiuo požiūriu toks pat svarbus jis turėjo būti ir Žemaitijai priklausiusioms pajūrio vietovėms. Z. Ivinskis mini, kad 1540 m. prie šio kelio buvusioje Palangoje buvo imami muitai, kas liudija šiuo keliu vis dar vykusį ir prekių gabenimą⁸³.

Centrinėje Žemaitijos dalyje XV–XVI a. buvo susiformavęs tankesnis miestelių, kartu ir juos jungusių sausumos kelių tinklas. Iš pietų į šiaurę šią teritoriją kirta kitas senas prekybinis kelias, minimas dar 1393 m. Vokiečių ordino karo žygių maršrutų aprašymuose. Iš Ragainės į Žemaitijos gilumą ėjęs kelias vadinamas „taikiu laisvu keliu“, kas, T. Čelkio nuomone, galėjo reikšti didelį taikios prekybos traktą⁸⁴. Žinoma, XVI a. antrojoje pusėje – XVII a. pradžioje jo trasa ir atsišakojimai galėjo kiek keistis, tačiau kryptis ir paskirtis nesiskyrė. S. C. Rowellas, rekonstravęs XIV a. LDK prekybos kelius, nurodo jį buvus tranzitiniu prekybos traktu, ėjusi per Ragainę, Tauragę, Kražius, o Livonijos teritorijoje – per Mintaują į Rygą⁸⁵. XVI a. vakarinės LDK dalies prekybos kelių schemą pateikęs J. Ochmańskis šios prekybos magistralės trasos situaciją XVI a. šiek tiek koregavo ir Žemaitijos teritorijoje nubrėžė pro Tauragę, Kelmę, Šiaulius, Joniškį⁸⁶.

Z. Ivinskis ir I. Lukšaitė pažymi, kad XVI a. pirmojoje pusėje Žemaitiją su Prūsija jungė keliai, vedę per Katyčius, Tauragę, Viešvilę ir Jurbarką. Svarbūs kelių susikirtimo punktai prie Nemuno buvo Tilžė, Ragainė ir Viešvilė⁸⁷. Dešiniajame Nemuno krante išsidėsčiusias gyvenvietes jungė kitas nuo seno žinomas sausumos kelias, ėjęs nuo Klaipėdos Kauno link, o toliau Vilniaus link⁸⁸. Šis kelias sudarė vieną iš vadinamojo „Vilniaus trakto“, jungusio Maskvą, Smolenską, Vilnių ir Karaliaučių, atkarpų⁸⁹.

⁷⁸ *Volumina legum*, II, 1581, Nr. 49, p. 211.

⁷⁹ Z. Ivinskis nurodo svarbią šio kelio atšaką, XVI a. pirmojoje pusėje ėjusią nuo Karaliaučiaus pro Labguvą. Žr. IVINSKIS, Z. *Lietuvių ir prūsų...*, p. 146.

⁸⁰ Pgl. ČELKIS, T. *Keliais*, I, p. 70.

⁸¹ IVINSKIS, Z. *Lietuvių ir prūsų...*, p. 146; SAFRONOVAS, V. Op. cit., p. 9–14.

⁸² Ibid., p. 9–16.

⁸³ IVINSKIS, Z. *Lietuvių ir prūsų...*, p. 146.

⁸⁴ ČELKIS, T. *Keliais*, I, p. 68.

⁸⁵ Priedas – Žemėlapis (3). Prekybos keliai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. ROWELL, S. C. Op. cit.

⁸⁶ Priedas – Žemėlapis „Lietuva XVI a. viduryje“. OCHMAŃSKI, J. Op. cit.

⁸⁷ IVINSKIS, Z. *Lietuvių ir prūsų...*, p. 141–142; LUKŠAITĖ, I. Op. cit., p. 78.

⁸⁸ Priedas – Žemėlapis (3). Prekybos keliai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. ROWELL, S. C. Op. cit.;

Priedas – Žemėlapis „Lietuva XVI a. viduryje“. OCHMAŃSKI, J. Op. cit.

⁸⁹ Priedas – Žemėlapis (3). Prekybos keliai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. ROWELL, S. C. Op. cit.;

Priedas – Žemėlapis „Lietuva XVI a. viduryje“. OCHMAŃSKI, J. Op. cit.; SAFRONOVAS, V. Op. cit., p. 14.

Z. Ivinskis taip pat mini iš Klaipėdos į Žemaitijos gilumą vedusius du kelius, kuriais vyko prekyba. Vienas jų ėjo pro Kretingą, Platelių, o kitas – pro Gargždus⁹⁰. Kelias pro Gargždus XVI a. buvo naujesnis. Matyt, dėl pagyvėjusios prekybos ir padidėjusio susisiekimo poreikio 1540 m. Lietuvos didysis kunigaikštis prie šio kelio Gargžduose įsteigė muitinę⁹¹. Minėto kelio iš Klaipėdos atšaką Z. Ivinskis veda nuo Palangos pro Kretingą, Karteną, Platelių, Alsėdžius, Telšius, Varnius, Kaltinėnus, Viduklę, Betygalą, Ariogalą. Nuo čia šis kelias toliau suko Kauno link⁹². 1529 m. Plateliuose, Z. Ivinskio duomenimis, jau veikė vidaus muitinė.

J. Ochmańskis savo žemėlapyje nužymi dar vieną kelią, XVI a. viduryje siejusį kraštą su Kuršu. Jis ėjo nuo Panevėžio pro Radviliškį, Šiaulius, toliau dešiniuoju Ventos krantu vedė Liepojos link. Deja, šio kelio nemini kiti istorikai, todėl jo egzistavimą kol kas galime priimti tik su tam tikra išlyga⁹³.

Apibendrinami viduramžių ir naujųjų laikų Žemaitijos ir Lietuvos vandens bei sausumos kelių situaciją, turime pripažinti, kad kol kas stokojame detalesnių tyrimų šia tema. Nepaisant to, galime susidaryti XVI a. antrojoje pusėje – XVII a. pradžioje funkcionavusių svarbiausių vandens ir sausumos kelių tinklo vaizdą. Kelių išsidėstymas, jų kryptys ir veikusios muitinės rodo, kad dvarai ne tik turėjo sąlygas dalyvauti prekyboje, bet ir netiesiogiai liudija, kad joje dalyvavo.

Atvykusių bajorų evangelikų, bažnyčių fundatorių, žemėvaldos formavimas

Vienu ryškiausių ir sėkmingiausių žemėvaldos formavimo pavyzdžių XVI a. Žemaitijoje laikoma Stanislovo Kęsgailos tarnybininko, iš Mozūrijos Zakročino pavieto kilusio **Stanislovo Skaševskio** (†1579) žemėvalda. Kražių vietininkas – 1551–1558 m., Batakių seniūnas-laikytojas – 1558–1561 m., Jurbarko seniūnas-laikytojas – 1559–1563 m. S. Skaševskis ne tik pagal pareigas, bet ir pagal turimą turtą bei išsilavinimą priskiriamas Žemaitijos elitui. Nuo 1557 m. jis aktyviai susirašinėjo su Prūsijos kunigaikščiu Albrechtu⁹⁴. 1576 m. savo rezidencijoje Kurtuvėnuose įkūrė evangelikų bendruomenę⁹⁵. Manoma, kad apie 1565 ar 1579 m. bendruomenę galėjo būti įsteigęs ir Jurbarkė⁹⁶. S. Skaševskio administruojamas Jurbarkas buvo vienas iš į Karaliaučių, Gdanską ir Klaipėdą vedusio Nemuno vandens prekybos kelio svarbių punktų, turėjusių savo muitinę ir įvairių Lietuvos didžiojo kunigaikščio prekybos privilegijų. Pro jį palei Nemuną ėjo ir tarptautinis sausumos prekybos kelias. Jurbarkė 1540 m. buvo įsteigta muitinė ir pirklių kamara, druskos sandėliai⁹⁷. Kiti du administruojami valsčiai – Batakliai ir Kražiai – buvo išsidėstę Žemaitijos centrinės dalies pietuose, palei sausumos komunikacijos traktą Ryga–Karaliaučius. Iš čia sausuma buvo galima pasiekti tiek Prūsijos uostus Karaliaučių ir Dancigą, tiek šiaurėje buvusią Livonijos uostą Rygą, tiek ir vakarinės LDK dalies prekybos centrus Kauną ir Vilnių.

Lyginant su kitomis straipsnyje aptariamomis valdomis, S. Skaševskio valdos pradėtos formuoti anksčiausiai – dar XVI a. viduryje. 1545 m. S. Skaševskis su žmona Dorota Laganovska iš Sta-

⁹⁰ IVINSKIS, Z. *Lietuvių ir prūsų...*, p. 141.

⁹¹ *A3P*, № 202, c. 366–367.

⁹² IVINSKIS, Z. *Lietuvių ir prūsų...*, p. 141, 145; Priedas – Žemėlapis „Lietuva XVI a. viduryje“. OCHMAŃSKI, J. Op. cit.

⁹³ R. Ragauskienė Kurtuvėnų dvaro dokumentuose yra užfiksavusi kelio atkarpą, vedusią nuo Kurtuvėnų iki Kuršėnų, tačiau nežinodami, kur šis kelias ėjo toliau, kol kas negalime jo tapatinti su Panevėžio–Liepojos keliu. Žr. RAGAUSKIENĖ, R. Op. cit., p. 201.

⁹⁴ VAIVADA, V. Op. cit., p. 129.

⁹⁵ *Ibid.*, p. 129, 148.

⁹⁶ LUKŠAITĖ, I. Op. cit., p. 596.

⁹⁷ ЖАРИН, Д. В. Op. cit., c. 105.

nislovo Kęsgailos nusipirko Kurtuvėnus⁹⁸, kurie ir tapo jų valdos centru bei rezidencija. 1561 m. po valakų matavimo, iš S. Skaševskio paėmus 52 valakus Jurbarko, Batakių, Užvenčio, Dirvėnų ir Beržėnų tįjūnijose, kaip kompensacija buvo suteikta žemės prie Beržėnų valsčiuje esančių Kurtuvėnų dvaro⁹⁹ bei netoliese buvusių Šilėnų. Suskaičiuota, kad 1567 m. vykdyto kariuomenės surašymo metu S. Skaševskis Žemaitijoje valdė jau apie 192 dūmus, arba maždaug 192 valakus žemės¹⁰⁰.

Itin aktyvų žemių kaupimą apie Kurtuvėnus šaltiniai fiksuoja nuo 1571 m. Čia, Beržėnų valsčiuje, šalia Ventos upės ir išilgai jos ėjusio kelio į Liepoją, taip pat Rygos–Šiaulių–Karaliaučiaus magistralės buvo formuojamas gana stambus Skaševskių valdos kompleksas, turėjęs savininkui duoti nemažų pajamų. 1571–1574 m. Kurtuvėnų apylinkėse, Beržėnų valsčiuje, jis nusipirko daug stambesnių ir smulkesnių žemių: 1571 m. įsigijo tuščią žemę Šilėnuose (už 25 kapas grašių (*toliau* – k. gr.))¹⁰¹, 1572 m. Permėnų kaime – 10 valakų ir Gaudutės kaime – 6,5 valako su žmonėmis (600 k. gr.)¹⁰², 1574 m. įsigijo 14 valakų žemės Gilvyčių kaime (1 000 k. gr.)¹⁰³. Per tą laiką čia buvo supirkta nemažai kitų smulkių žemės sklypų, tarnybų, dvarelių¹⁰⁴. Taip buvo suformuota stambi gana koncentruota valda, išsidėsčiusi Ventos ir Dubysos aukštupiuose abipus Rygos–Šiaulių–Karaliaučiaus kelio. Komunikacijos tinklo, arba čia buvusių sausumos ir vandens (Ventos upė) kelių, atžvilgiu, Beržėnų, Užvenčio ir Dirvėnų valsčius turėtume laikyti tiek Livonijos, Kuršo, tiek ir Prūsijos uostų įtakos zona. Pažymėtina, kad valdos kompleksas su rezidencija Kurtuvėnuose buvo kuriamas kaip tik tuo metu, kai Rygos uoste eksportas buvo ypač suaktyvėjęs, t. y. 1562–1575 m.¹⁰⁵

Kaip rašoma testamente, 1578 m. S. Skaševskiui prieš mirtį priklausė Kurtuvėnų valdos kompleksas su Kurtuvėnų dvaru, miesteliu, netoliese buvusiais Gilvyčių, Šilėnų ir Rėkyvos dvarais, taip pat įvairiais būdais įgyta žeme ir dvareliais Kražių, Dirvėnų valsčiuose¹⁰⁶. Didžiąją Kurtuvėnų valdos dalį su Kurtuvėnų miesteliu S. Skaševskis perdavė sūnui Jonui Skaševskiui (1558–1604/1605?)¹⁰⁷ ir įpareigojo jį išieškoti 3 000 k. gr. skolų iš įvairių asmenų, o šiuos pinigus atiduoti sesers Kotrynos kraičiui¹⁰⁸.

Tėvo valdas paveldėjusio Jono ūkinė veikla ir valdų politika nebuvo sėkminga. Šaltiniai liudija vien žemių pardavimą ir užstatymą¹⁰⁹. Kurtuvėnų valdos vientisumas buvo smarkiai suardytas. 1592 m., nebeturėdamas atiduoti pinigų sesers Kotrynos pasogai 3 200 k. gr. jai ir jos vyrui Mikalojui Karpiui, J. Skaševskis užstatė ir patį Kurtuvėnų dvarą¹¹⁰.

Šio dvaro vertę rodo Stanislovo Skaševskio dukters Kotrynos pastangos susigrąžinti bent jo dalį. Nors nemaža Kurtuvėnų valdos žemių J. Skaševskis buvo pardavęs, XVII a. pradžioje Kotryna Skaševska-Karpienė su vyru stengėsi išpirkti brolio užstatytas Kurtuvėnų valdos ir Rėkyvos dvaro dalis. 1604 m. Karpiiai sumokėjo daugelį J. Skaševskio skolų: pusbroliui J. Skaševskiui (5 000 k. gr. už dalį Kurtuvėnų)¹¹¹, Kelmės valdytojui Jono uošviui J. Gruževskiui (1 030 k. gr. už

⁹⁸ MAB RS, f. 37-740.

⁹⁹ LM, kn. 48, l. 141a–147.

¹⁰⁰ SKURDAUSKIENĖ, J. Kształtowanie ..., s. 85.

¹⁰¹ ŽŽTAK, 1575 (1/14575,1), VUB RS, l. 225–226, 134–135.

¹⁰² Ibid., l. 138–141.

¹⁰³ Ibid., l. 144–148.

¹⁰⁴ Ibid., l. 151–155, 158, 171–172, 180–181, 184–185, 188, 195, 209–210, 213; 218–219, 222–223, 247–248.

¹⁰⁵ TYLA, A. Op. cit., p. 50.

¹⁰⁶ ŽŽTAK, 1584 (7/14581), VUB RS, l. 220–227.

¹⁰⁷ RAGAUSKIENĖ, R. Op. cit., p. 198.

¹⁰⁸ ŽŽTAK, 1584 (7/14581), VUB RS, l. 220–227.

¹⁰⁹ Ibid., Nr. 110, p. 578–580; Nr. 314, l. 807–812.

¹¹⁰ ŽŽTAK, 1593 (22/14596), VUB RS, Nr. 103, l. 186–87.

¹¹¹ ŽŽTAK, 1605 (35, 52/14626), VUB RS, Nr. 121, l. 241–242.

Rėkyvos dvarą)¹¹², brolio žmonai našlei Jadvygai Gruževskai už Rėkyvos dvarą, Kurtuvėnus bei šalia jų buvusį Vileikiaičių kaimą (8 000 lenkiškų auksinų)¹¹³.

Kaip rodo šaltiniai, didžiausios Skaševskių valdos kompleksas buvo suformuotas vieno asmens per maždaug 30 metų laikotarpį. Didžioji dalis žemių buvo sukaupia jau įgijus patirties einant Kražių valsčiaus tįūno, Batakių, Jurbarko valsčių laikytojo pareigas. Tad netenka stebėtis, kad, praėjus vos vienuolikai metų po Kurtuvėnų valdos įsigijimo, žemės valdos sudarė jau apie 192 valakus ir priklausė vienoms stambiausių Žemaitijos valdų. S. Skaševskio valdų kompleksas buvo suformuotas centrinėje Žemaičių aukštumos dalyje, daugiausia Beržėnų valsčiuje, rezidenciją įkurdiant Kurtuvėnuose, prie Rygos–Šiaulių–Karaliaučiaus kelio. Kražių vietininko, Batakių ir Jurbarko seniūno-laikytojo privačios valdos buvo sudarytos taip, kad tęsėsi į Žemaitijos šiaurės vakarus ir buvo išsidėsčiusios tarp Ventos upės su palei ją į Kuršąėjusiu keliu ir senojo krašto kelio, siejusio Vilnių, Kauną, Varnius, Alsėdžius, Platelių, Kretingą ir Palangą bei Klaipėdą¹¹⁴. Į rytus nuo Kurtuvėnų valdos plytėjo Dubysos aukštupyje – už Šiaulių siekė Šilėnus, į pietus tęsėsi palei dešiniąjį Dubysos krantą. Smulkesnių valdų buvo centrinei Žemaitijos daliai priklausančiuose Kražių, Dirvėnų, Šiaulėnų valsčiuose. Šitoks valdų išdėstymas sudarė neblogas galimybes susisiekti tiek su Kuršu, Livonija, tiek su Prūsija.

XVI a. į Žemaitiją atvyko ir gana stambias žemės valdas čia suformavo Radziminskių giminė. Pirmą kartą istorijos šaltiniuose jų žemės fiksuojamos XVI a. 7-ajame dešimtmetyje. Nors ypatingu dydžiu šios valdos nepasižymėjo, tačiau jos išdėstytos atsižvelgiant į susiklosčiusią to meto komunikaciją.

Patys Radziminskiai savo socialine ir ekonomine padėtimi išsiskyrė iš to meto Žemaitijos elito. Tuo metu, kai tįūnų pareigybės jau buvo nuolat užimtos svetimšalių, kiti Žemaitijos urėdai XVI a. antroje pusėje buvo faktiškai neprieinami atvykusiems iš kitur. Šiuo požiūriu Radziminskių giminė buvo išimtis. Spėjama, kad tam įtakos turėjo **Martyno Radziminskio** (†1578) santuoka su Žemaitijoje garsios Bilevičių giminės atstove. Jų vaikams Aleksandrui († apie 1629) ir Vaitiekui (†1605) pavyko įsitvirtinti aukščiausiuose to meto Žemaičių kunigaikštystės urėduose. Pirmasis užėmė Žemaitijos stalininko (maždaug nuo 1591 m.), antrasis – Žemaitijos pakamario pareigas (minima nuo 1590 m.)¹¹⁵.

Svarbiausios Radziminskių valdos formuotos Dubysos vidurupyje, tiek kairiajame, tiek dešiniajame šios upės krantuose. Viena ankstesnių ir reikšmingesnių Martyno Radziminskio valdų reikėtų laikyti Žemaitijos centrinės dalies pietryčiuose, abipus Dubysos upės, išsidėsčiusį Liktėnų dvarą Josvainių valsčiuje. Jis buvo nupirtas 1567 m. už 1 300 k. gr.¹¹⁶ Pagal tais pačiais metais vykusį kariuomenės surašymą galima apskaičiuoti, kad Martynas Radziminskis jau valdė apie 80 valakų, mat nuo savo dvarų statė iš viso 5 žirgus¹¹⁷. Toks žemės kiekis viršija stambiajai žemėvaldai taikomą minimalią 50 dūmų (arba valakų) ribą.

Prie Liktėnų¹¹⁸ ir Dubysos vidurupyje keturiose vietose abipus minėtos upės¹¹⁹ žemės buvo telkiamos iki 1595 m. Pavyzdžiui, vien Ariogalos valsčiuje, prie Pašilės, nurodoma buvus 20 vala-

¹¹² Ibid., Nr. 122, l. 243–243a.

¹¹³ Ibid., Nr. 123, l. 245–246a.

¹¹⁴ Priedas – Žemėlapis „Lietuva XVI a. viduryje“. OCHMAŃSKI, J. Op. cit.; IVINSKIS, Z. *Lietuvių ir prūsų...*, p. 141.

¹¹⁵ TRIMONIENĖ, R. R. *Svetimšalių ir svetimtaučių...*, p. 498.

¹¹⁶ ŽŽTAK 1575 (1/14575), VUB RS, l. 1387–1390, 1403–1404.

¹¹⁷ *Литовская метрика. Книги публичных дел. Переписи войска Литовского* (Русская историческая библиотека, т. 33) (toliau – РИБ). Петроград, 1915, с. 1259.

¹¹⁸ ŽŽTAK 1575 (1/14575), VUB RS, l. 1379–1383.

¹¹⁹ Ibid., l. 1390–1397; ŽŽTAK 1578 (2/14576); VUB RS, l. 1141–1150.

ku¹²⁰. Liktėnų dvarui taip pat priklausė gretimame Josvainių valsčiuje pirkti Golnevo žemės valakai prie Šušvės upės, netoliese įtekančios į Nevėžį¹²¹.

Per 28 metus Liktėnų valda buvo suformuota taip, kad vakaruose jos žemės siekė Dubysos, o rytuose – Nevėžio slėnį. Pro Liktėnus ėjo ir krašto vidaus kelias, jungęs Kauną, Varnius ir Baltijos pajūryje buvusią Palangą¹²². Ši Žemaitijos zona, kurioje savo svarbiausias valdas kūrė ir kiti Žemaitijos didikų elitui priskiriami svetimšaliai, M. Bertašiaus nuomone, priklausė vietovėms, kuriose gyvenvietės kūrėsi nuo seno. Ši teritorija prie čia tekėjusių upių – Nemuno, Dubysos, Nevėžio ir jo intako Šušvės – buvo gana tankiai apgyventa. Tai, anot jo, buvo susiję su palankiomis gyvenimo ir ūkininkavimo sąlygomis, susisiekimu ir prekyba¹²³. M. Bertašiaus teigimu, vieną trūkumą ši teritorija turėjo – ji buvo netinkama stambiajai žemėvaldai kurtis. Gal todėl 1595 m. Martyno sūnus Vaitiekus Liktėnų valdos dalį, buvusią prie Betygalos miestelio, pardavė¹²⁴. Reikia manyti, kad tai buvo gerai apgalvotas V. Radziminskio valdų keitimas. Apie 1593–1594 m. truputį šiauriau, arčiau Rygos–Šiaulių–Karaliaučiaus kelio, tos pačios Dubysos slėnyje, iš Žemaičių seniūno Aleksandro Chodkevičiaus jis nusipirko Lyduvėnų valdą. Tuo metu jai priklausė Lyduvėnų dvaras su gyvenamaisiais ir ūkiniais pastatais, nematuotais arimais ir pievomis, su Lyduvėnų miesteliu, naujai pastatyta bažnyčia, klebonija. Valda taip pat apėmė Lyduvėnų valsčių su 14 kaimų, sudariusių iš viso 183 valakus¹²⁵. Manoma, kad 1593 m. V. Radziminskis čia įsteigė evangelikų bendruomenę¹²⁶. 1592 m. jis taip pat minimas ir netoliese Lyduvėnų buvusios Šiluvos evangelikų bendruomenės globėju¹²⁷. Valdos centro, o greičiausiai ir rezidencijos, perkėlimą į Lyduvėnus liudija ir tai, kad 1605 m. testamentu Žemaitijos pakamaris Lyduvėnus užrašė žmonai ir dukroms bei nurodė jį palaidoti čia buvusioje bažnyčioje¹²⁸. 1609–1610 m. Lyduvėnai perėjo šalia stambias Kelmės valdas turėjusiems giminaičiams. Vaitiekaus Radziminskio dukra Kristina pardavė (2 660 k. gr.) Lyduvėnus savo pusseserei Sofijai Radziminskai ir jos vyrui Jonui Gruževskiui¹²⁹.

Kita svarbi Radziminskių valda – Laukžemė – buvo įkurta Žemaitijos pajūryje, Palangos valsčiuje, prie pat sienos su Kuršu. Ši gyvenvietė buvo įsikūrusi prie į Baltijos jūrą įtekančios Šventosios upės¹³⁰ ir nuo seno žinomo tranzitinio trakto, jungusio Livoniją, o vėliau ir rusiškas žemes, su Europa.

Martynas Radziminskis dalį Laukžemės žemių buvo išsitarnavęs¹³¹, dalį įgijęs iš Žemaitijos kašteliono, Beržėnų tijūno Melchioro Šemetos, išmainydamas Rėkyvą Šiaulių valsčiuje¹³². 1578 m. testamentu M. Radziminskis ją paliko sūnums Jonui, Vaitiekui, Aleksandrui ir Stanislovui¹³³. Vėliau Martyno paliktas žemes vaikai atsikeitė. Laukžemės dvarą valdė Aleksandras, o Liktėnus ir Lyduvėnus – Vaitiekus. Prielaidas, kad Laukžemė galėjo tapti viena svarbesnių Aleksandro Radziminskio valdų Žemaitijoje, galėtume pagrįsti tuo, kad neaptinkame jo bandymų kur nors kitur Žemaitijos teritorijoje formuoti didesnių valdų, nors smulkių žemių įvairiuose valsčiuose buvo įsigyta

¹²⁰ Ibid., I. 1141–1150.

¹²¹ ŽŽTAK 1575 (1/14575); VUB RS, I. 1441–1442; ŽŽTAK 1578 (2/14576), VUB RS, I. 1141–1150.

¹²² Priedas – Žemėlapis „Lietuva XVI a. viduryje“. OCHMAŃSKI, J. Op. cit.

¹²³ BERTAŠIUS, M. Op. cit., p. 11–27.

¹²⁴ ABAK, t. 14, № 69, c. 521–524.

¹²⁵ Ibid., № 61, c. 479–492.

¹²⁶ VAIVADA, V. Op. cit., p. 141, 150.

¹²⁷ Ibid., p. 143.

¹²⁸ ŽŽTAK, 1605 (37, 53/14627); VUB RS, Nr. 103, I. 201–206a.

¹²⁹ ŽŽTAK, 1609 (59/14633); VUB RS, Nr. 140, I. 229–231v; ŽŽTAK, 1611 (60/14634); VUB RS, I. 529v–530.

¹³⁰ IVINSKIS, Z. *Lietuvių ir prūsų...*, p. 141; ŽULKUS, V. Op. cit., p. 131–135.

¹³¹ ŽŽTAK 1578 (2,2/14576); VUB RS, I. 1141–1150.

¹³² ŽŽTAK 1585; VUB RS, Nr. 1585, I. 913.

¹³³ ŽŽTAK 1578 (2,2/14576); VUB RS, I. 1141–1150.

gana nemažai. Daugiausia tai buvo nedidelės žemės, pirktos Šiaulių, Viduklės, Karklėnų, Kražių, Karšuvos, Ariogalos ir Josvainių valsčiuose¹³⁴, t. y. daugiausia teritorijoje, buvusioje centrinėje Žemaitijos dalyje, arčiau Dubysos ir Rygos–Šiaulių–Karaliaučiaus trakto. Tuo tarpu Laukžemės dvaras Radziminskiams priklausė ir XVII a. pusėje. 1593 m. miestelis jau turėjo bažnyčią su klebonija¹³⁵, o 1645 m. Aleksandro sūnus Andrius Radziminskis Laukžemėje pastatė mūrinę bažnyčią¹³⁶.

Verta atkreipti dėmesį ir į M. Radziminskio testamentą, minimas valdas Pajūrio valsčiuje, kurias mirdamas jis paliko savo sūnams. Tai trys kaimai su 45 valakais ir žmonėmis, už kuriuos, kaip rašoma dokumente, į išdą buvo sumokėta nemaža 670 k. gr. suma¹³⁷. Kadangi nepažymėti kaimų pavadinimai, jų lokalizuoti nėra galimybės. Tai, kad kaimai buvo padalinti visiems keturiems M. Radziminskio sūnams – Jonui, Vaitiekui, Aleksandrui ir Stanislovui, rodo šias valdas turėjus vertę ir tam tikrą kokybinį statusą. Jei pažiūrėsime į G. Błaszczyko sudarytą XVII–XVIII a. Žemaitijos valsčių žemėlapi¹³⁸, matysime, kad nemažą su Prūsija besiribojančio Pajūrio valsčiaus teritoriją užėmė į Nemuną įtekančios Jūros vidurypis, o vakarinė ir pietvakarinė šio valsčiaus dalis buvo palyginti netoli Rygos–Karaliaučiaus tranzitinio sausumos kelio.

Formuoti valdas arčiau komunikacijos kelių ir užsienio rinkų galėjo būti siekiama ir žemės įgyjant užstatu. Tai liudytų Stabrovskių žemėvalda. Nors privačios Stabrovskių žemės Žemaitijoje nefiksuojamos, tačiau XVI a. antroje pusėje užstatu įgytos ir administravimui valdovo suteiktos valsčių valdos sudarė išpūdingą latifundiją. Panagrinėjus valdų kompleksų topografiją, galima spėti, kad kelių tinklas jų išdėstymui galėjo turėti tam tikrą reikšmę.

Iš Prūsijos kilęs **Vaitiekus Stabrovskis** († po 1596) užėmė Lietuvos didžiojo kunigaikščio bei Livonijos raštininko pareigas, taip pat buvo tapęs Viešvėnų valsčiaus tijūnu. Vėliau šias pareigas ėjo jo sūnus **Petras Stabrovskis**¹³⁹. Yra išlikęs paminėjimas, kad 1599 m. Petras Stabrovskis buvo Kėdainių seniūnas¹⁴⁰.

V. Stabrovskis vietininko teise valdyti Viešvėnų tijūniją gavo Žygimanto Augusto laikais¹⁴¹. 1578 m. Steponas Batoras vėl patvirtino jį šio valsčiaus tijūnu. 1589 m. Vaitiekus tijūnijos atsisakė, todėl karalius Zigmantas Vaza ją valdyti iki gyvos galvos atidavė šio sūnui Petriui Stabrovskiui¹⁴². 1600 m. Zigmantas Vaza Viešvėnų tijūniją patvirtino ir Petro Stabrovskio žmonai kunigaikštytei Teodorai Sanguškaitei-Kovelskai¹⁴³.

Šaltiniai nefiksuoja, kad Stabrovskiai būtų turėję valdų administruojamame Viešvėnų valsčiuje. Svarbiausias, didžiulę latifundiją sudarantis, nekilnojamas turtas Žemaitijoje buvo Platelių valda, kurioje, manoma, apie 1592–1596 m. galėjusi būti įsteigta ir evangelikų bendruomenė¹⁴⁴.

¹³⁴ *Опись документов Виленского Центрального Архива Древних Актовых Книг*, вып. 1: Акты Россиенского Земского суда за 1575–1586 годы, №№ 14575–14586, Вильна, 1901, № 351–352, с. 147 (toliau - *ОДЦАК*, вып. 1); *ŽŽTAK*, 1602, 35 (48/14622); *VUB RS*, Nr. 99, l. 208–209; *Ibid.*, Nr. 110, l. 229–234a; *Ibid.*, Nr. 100, l. 210–211a; *Ibid.*, Nr. 102, l. 214–215; f. 7; *Ibid.*, Nr. 109, l. 227–228a.

¹³⁵ *ŽŽTAK*, 1593 (22/14596); *VUB RS*, Nr. 191, l. 343–344.

¹³⁶ MISIUS, K.; ŠINKŪNAS, R. *Lietuvos katalikų bažnyčios*. Vilnius, 1993, p. 377.

¹³⁷ *ŽŽTAK* 1578 (2,2/14576); *VUB RS*, Nr. 294, l. 1141–1150.

¹³⁸ Priedas – Administracinis-teritorinis Žemaitijos (XVII–XVIII a.) žemėlapis. BŁASZCZYK, G. *Żmudź w XVII–XVIII wieku: Zaludnienie i struktura społeczna*. Poznań, 1985.

¹³⁹ *MAB RS*, f. 256–995, publikuota: VAIVADA, V. *Op. cit.*, p. 96–100; TRIMONIENĖ, R. R. *Svetimšalių ir svetimtaučių...*, p. 497.

¹⁴⁰ LUKŠAITĖ, I. *Op. cit.*, p. 414.

¹⁴¹ KRZEPELA, J. *Rody ziemiańskie XV i XVI wieku, zestawione według dzielnic, w których byli osiedlione*. Kraków, 1930, s. 56; KOJAŁOWICZ, W. *Herbaż rycerstwa W. X. Litewskiego tak zwany Compendium czyli o klejnotach albo herbach familie stanu rycerskiego w prowincjach Wielkiego Wsięstwa Litewskiego zażywają*. Kraków, 1897, s. 161.

¹⁴² LM, kn. 76, l. 91a–92a.

¹⁴³ LM, kn. 85, l. 26a–27a.

¹⁴⁴ VAIVADA, V. *Op. cit.*, p. 149.

Platelių valda XV a. ir XVI a. pirmojoje pusėje užėmė labiausiai į Žemaitijos vakarus nutolusias teritorijas, siekusias jūrą ir Prūsijos sieną. Ją sudarė penkios mažesnės valdos: Platelių, Gintališkės, Kretingos, Palangos ir Gargždų¹⁴⁵. XVI a. viduryje valsčių valdžiusi karalienė Bona įvykdė administracinę žemės reformą, po kurios Platelių administracinės ribos buvo gerokai sumažintos¹⁴⁶. Per Platelių valdą iš Klaipėdos ėjo svarbus senasis prekybinis kelias, o pačiuose Plateliuose buvo įsteigtas vidaus muitų punktas, minimas jau 1529 m.¹⁴⁷ Maždaug nuo 1559 m. Platelius valdė Žemaičių seniūnas, į evangelikų tikėjimą perėjęs Jeronimas Chodkevičius. Vaitiekus Stabrovskis laikytojo teise iš J. Chodkevičiaus Platelių tenutą įsigijo 1584 m. už 10 000 k. gr.¹⁴⁸ 1585 m. surašytame valdos perdavimo inventoriuje nurodoma, kad jį sudarė dvaras, Platelių miestelis ir 4 vaitystės su 18 kaimų¹⁴⁹, iš viso apie 560 valakų¹⁵⁰. Jeigu vertinsime Stabrovskių giminės nekilnojamąjį turtą Žemaitijoje, vien Platelių valdos pakanka, kad pagal žemėvaldą Stabrovskiai būtų priskiriami vieniems stambiausių Žemaitijos žemėvaldžių.

Nežinia dėl kokių priežasčių po aštuonerių metų V. Stabrovskis kai kurias Platelių valdos dalis užstatė. Jau apie 1592 m. Povilui Dziavaltovskiui buvo užstatęs Platelių dvarą (už 1 200 k. gr.), Sofijai Vnučkienei – du kaimus (už 800 k. gr.), taip pat du kaimus – Stanislovui Grodzickiui (už 1 000 k. gr.)¹⁵¹. 1593 m. keturis kaimus perdavė savo žmonai Marinai Zareckai (už 3 000 k. liet. gr.), iš viso 150 valakų¹⁵². Neturime žinių, kad žemė prie Platelių valdos būtų buvusi kaupiama. Užtat randame užuominą, kad 1590 m. arčiau Žemaitijos centro V. Stabrovskis laikytojo teise buvo įsigijęs Raudėnus ir Švendrę¹⁵³. Raudėnai buvo Dirvėnų valsčiuje, prie kairiojo Ventos intako Žižmos, o Švendrės vietovė – prie pat Šiaulių ir pro juos ėjusio Rygos–Karaliaučiaus kelio bei dešiniojo Ventos intako Ringuvos.

Neteko aptikti žinių apie privačias Stabrovskių valdas Žemaitijoje. Tikėtina, taip buvo dėl to, kad šios giminės žemėvalda buvo formuojama kituose LDK pavietuose¹⁵⁴. Abi minėtos Raudėnų ir Švendrės valdos buvo centrinėje Žemaitijos dalyje, praktiškai dviejų svarbių susisiekimo magistralių sankirtoje ir jų įtakos zonoje – netoli Rygos–Šiaulių–Karaliaučiaus trakto, Ventos vandens kelio ir šalia jos į Kuršą ėjusio sausumos kelio. Iš šios vietos buvo gana paprasta pasiekti tiek Karaliaučių pietvakariuose, tiek Rygą šiaurėje ar Liepoją su Ventspiliu šiaurės vakaruose.

Susisiekimo požiūriu, nors didžiausia Platelių valda buvo išsidėsčiusi prie krašto vidaus kelio, ji neturėjo tiesioginės komunikacijos su didžiausiais to meto prekybiniais Baltijos uostais. Klaipėdoje, su kuria minėtu keliu siejosi Plateliai, intensyvesnė prekyba tuo metu nevyko. Panaši problema buvo ir dėl vandens kelių Platelių valdos teritorijoje – buvęs į Baltijos jūrą įtekančios Bartuvos aukštupys rimčiau aptarnauti susisiekimo negalėjo. Be to, į Baltiją ji įtekėjo ties Liepoja, kuri XVI a. antrojoje pusėje palyginti su Rygos uostu didesne prekybine reikšme nepasižymėjo.

Tad spėtina, kad dėl ūkinių priežasčių Stabrovskiems neapsimokėjo stiprinti valdos kiek nuošaliame, laikytojo teise valdomame valsčiuje.

¹⁴⁵ PIETKIEWICZ, K. Op. cit., s. 115, 117.

¹⁴⁶ Ibid., s. 115–117.

¹⁴⁷ IVINSKIS, Z. *Lietuvių ir prūsų ...*, p. 145.

¹⁴⁸ *ABAK*, t. 14, № 32, c. 297.

¹⁴⁹ Ibid., № 32, c. 297–312.

¹⁵⁰ Apskaičiuota pagal: Ibid., № 32, c. 297–312.

¹⁵¹ ŽŽTAK 1592 (20/14594); VUB RS, Nr. 139, l. 234.

¹⁵² *ABAK*, t. 14, № 57, c. 457–463.

¹⁵³ LM, kn. 77, l. 102–102a; LM, kn. 59, l. 97a–98.

¹⁵⁴ R. R. Trimonienė rašo, kad Stabrovskiai turėjo valdų Livonijoje. P. Stabrovskis buvo Turaidės seniūnas ir Pernu kaštelionas. Žr. TRIMONIENĖ, R. R. *Svetimšalių ir svetimtaučių...*, p. 497.

XVI a. pabaigos – XVII a. pradžios Žemaitijos kontekste valdomų žemių dydžiu išsiskyrė Gruževskių giminė. Pirmasis šios giminės atstovas Žemaitijoje buvo iš Mozūrijos (Lenkija) kilęs **Jonas Gruževskis** (~1540–†1609) – Mikalojaus Radvilos Juodojo, vėliau Mikalojaus Kristupo Radvilos Našlaitėlio tarnybininkas. 1572–1581 m. M. K. Radvila buvo skyręs jį Šiaulių valsčiaus vietininku¹⁵⁵.

J. Gruževskis iki vedybų su Žemaitijoje garsios dignitorių giminės atstove Sofija Radziminska 1584 m. savo dvarą Žemaitijoje dar neturėjo, išskyrus Tytuvėnus, kurie buvo valdomi užstato teise¹⁵⁶. Pelningiausio Žemaitijos valsčiaus vietininko pareigos ir jose įgyta tarnybinė patirtis, taip pat vedybos su vienos įtakingiausių Žemaitijoje evangelikų šeimos atstove pasitarnavo J. Gruževskiui vykdamas savo žemėvaldos politiką. Šiaulių valsčiaus vietininkui turėjo būti aiškūs tiek Rygos–Karaliaučiaus trakto, tiek dviejų upių – Ventos ir Dubysos – aukštupių tarpupio komunikacijos privalumai. Iš čia buvo patogiu pasiekti stambiausius krašto ir už jo ribų esančius prekybinius centrus ne tik sausumos, bet ir vandens keliais. Netrukus J. Gruževskio valdos sparčiai išaugo. Iki XVII a. pradžios J. Gruževskis nekilnojamojo turto turėjo jau mažiausiai septyniuose valsčiuose. Kaip rodo valdų išdėstymas centrinėje bei šiaurės vakarų Žemaičių kunigaikštystės dalyse ir arti viena kitos įgyjamos žemės, formuojant Gruževskių žemėvaldą, buvo orientuojamasi į susisiekimo tinklą bei žemių koncentraciją į stambius valdų kompleksus.

1586 m. J. Gruževskis Užvenčio valsčiuje nusipirko Želvius, o 1588 m. – ir patį Želvių dvarą (3 220 k. gr.)¹⁵⁷. 1587 m. iš Jono Skaševskio Beržėnų valsčiuje nusipirko Šilėnus¹⁵⁸. Vėliau 1590 m. tame pačiame valsčiuje įsigijo Beržėnų valdą (30 k. gr.)¹⁵⁹. J. Gruževskis Ventos aukštupyje Beržėnų valsčiuje iki 1590 m. valdė ir Gilvyčius, kol padovanojo juos kaip pasogą savo seseriai Reginai¹⁶⁰.

1591 m. piečiau nuo Šiaulių, Kražių valsčiuje, J. Gruževskis iš kunigaikščio Bogdano Solomeckio nusipirko stambų Kelmės valdos kompleksą (15 000 k. gr.)¹⁶¹. Šalia tarptautinio Rygos–Karaliaučiaus trakto įsikūrusios Kelmės padėtis leido patogiai kontroliuoti nuo jos į šiaurės vakarus ir pietryčius nusidriekusias valdas, o esamas sausumos ir vandens kelių tinklas buvo idealus susisiekti su vidaus ir užsienio rinkomis. Iš Žemaičių aukštumos ištekančios dvi upės – į Baltijos jūrą įsiliejanti Venta ir į Nemuną įtekanti Dubysa – praktiškai tapo savotiška ašimi (ėjusia iš šiaurės vakarų į pietryčius), apie kurią Gruževskio valdos buvo formuojamos beveik 20 metų.

Valdų centre buvusios Kelmės, kaip administracinės-ekonominės rezidencijos, reikšmė netrukus išaugo. Tai liudija 1596 m. čia įsteigta evangelikų bendruomenė. Spėjama, kad apie 1592–1596 m. tokia bendruomenė buvo įsteigta ir Tytuvėnuose¹⁶².

Pirkimo metu į Kelmės valdos sudėtį įėjo Kelmės dvaras su įvairiais gyvenamaisiais ir ūkiniais pastatais bei žemės ūkio naudmenomis, miestelis su 54 dūmais, apleista bažnyčia su klebonija, 27 kaimai, taip pat 5 dvareliai-palivarkai, išsidėstę abipus didžiojo Rygos–Šiaulių–Karaliaučiaus

¹⁵⁵ GRUŻEWSKI, B. *Kościół ewangelicko reformowany w Kielmach. Rys historyczny w dokumentach urzędowych*. Warszawa, 1912, s. 4; DRUNGILAS, J. *Etnosocialinis...*, p. 54–55.

¹⁵⁶ ŽŪTAK, 1595 (26/14600); *VUB RS*, Nr. 294, l. 542–542a.

¹⁵⁷ GRUŻEWSKI, B. *Op. cit.*, s. 4.

¹⁵⁸ ŽŪTAK, 1588, *VUB RS*, Nr. 155, l. 268–271a.; DRUNGILAS, J. *Etnosocialinis...*, p. 57.

¹⁵⁹ ŽŪTAK, 1590; *VUB RS*, Nr. 413, l. 685–686.

¹⁶⁰ *Ibid.*, Nr. 334, l. 549a–550a.

¹⁶¹ GRUŻEWSKI, B. *Op. cit.*, s. 4; ABAK, t. 14, № 43, c. 377–387, ŽŪTAK, 1591 (18/14592), *VUB RS*, Nr. 364, l. 645; *Ibid.*, Nr. 115, l. 209–210a.

¹⁶² V. Vaivados tyrimais, iki 1559 m. Kelmėje ir Tytuvėnuose veikė katalikų bažnyčios, taip pat yra tikimybė, kad prieš pat įgyjant juos J. Gruževskiui, čia jau galėjo veikti evangelikų bendruomenės, tačiau labai trumpai. Vėliau, XVII a. pradžioje, prie evangelikams priklausiusios bažnyčios veikė ir mokykla. Žr. VAIVADA, V. *Op. cit.*, p. 136–137, 149, 222; LUKŠAITĖ, I. *Op. cit.*, p. 439, 442.

kelio, taip pat ir prie Dubysos upės bei jos intakų Kražantės ir Gryžuvos. Akte rašoma, kad Kelmės dvarui dar priklausė Didžiųjų Dirvėnų valsčiuje, Kuršo pasienyje, buvęs mažesnis Dabikinės valsčius su 4 kaimais bei Telšių valsčiuje buvęs Plinkšių ežeras¹⁶³. Nuo 1591 m. J. Gruževskis užstato teise taip pat valdė Lyduvėnus¹⁶⁴, o 1595 m. Biržinėnų valsčiuje, kaip užstatą (2 200 k. gr.) įsigijo dar du dvarelius¹⁶⁵.

Kelmės valdos komplekso padėtį sutvirtino iš giminaičių Radziminskių pamažu dalimis perimamos abipus Dubysos išsidėsčiusios Lyduvėnų dvaro valdos. 1609–1610 m. didžioji dalis šio Radziminskių dvaro perėjo į Gruževskių rankas ir dar labiau išplėtė Žemaičių aukštumos zonoje valdytas teritorijas.

Be minėtų dvarų, iki 1592 m. J. Gruževskis valdė iš Šemetų užstato teise perimtą Tauragę¹⁶⁶, prie Rygos–Karaliaučiaus kelio Žemaitijos pasienyje buvusį miestelį, turėjusį ir pasienio muitinės punktą¹⁶⁷. Palankioje zonoje susisiekimui ir prekybai buvo 1599–1602 m. už užstatą laikytas gan stambus Gintališkės dvaras (10 000 k. gr. vertės)¹⁶⁸. Šis šiaurės vakarų Žemaitijos pakraštyje iki XVI a. vidurio Platelių valdos dalį sudaręs nuo seno žinomas dvaras buvo netoli Prūsijos ir Kuršo sienos, prie sausumos kelio, vedančio į pajūrį ir Klaipėdos uostamiestį¹⁶⁹.

Gruževskių suformuotos valdos stebina ne tik savo mastais. Iš straipsnyje aptartų į Žemaitiją atvykusių bajorų valdų jos išsiskiria tiek dydžiu, tiek kelių atžvilgiu itin racionalių išdėstymu. Šiuo požiūriu jos buvo suformuotos itin sėkmingai. Pagrindinis Kelmės valdos kompleksas buvo Žemaitijos centre, prie tranzitinio prekybos kelio,ėjusio iš Karaliaučiaus į Rygą. Šiaurėje jis driekėsi iki pat Kuršo ir Livonijos sienos,ėjo abipus Ventos upės. Šiaurės vakaruose valdos beveik iki Kuršo sienos driekėsi abipus krašto vidaus kelio,ėjusio iš Klaipėdos per Platelius. Pietinėje Žemaičių aukštumos dalyje vienu metu valdos beveik siekė Tauragę, svarbiausio tranzitinio vandens prekybos kelio – Nemuno – link, palei jįėjusio sausumos kelio ir abipus į Nemuną įtekėjusios Dubysos. Iš šitaip suformuotų valdų nesunkiai buvo galima pasiekti visus svarbiausius prekybinius Prūsijos, Lietuvos, Livonijos ir Kuršo miestus. Tikslingą strategiškai patogioje vietoje buvusių žemių koncentravimą patvirtina ir daugelio buvusių Radziminskių bei Skaševskių valdų perpirkimas ir perėmimas.

Išvados

Dar nuo Hanzos gyvavimo laikų Žemaitija patyrė dviejų konkuruojančių prekybos zonų įtaką. XVI a. augant prekybai, tokia situacija ekonominiuose santykiuose dalyvauti norinčius Žemaitijos bajorus vertė prie to prisitaikyti. Tam į pagalbą atėjo pati Žemaitijos gamta, upės – natūraliai susiformavę vandens keliai. XVI a. antroje pusėje – XVII a. pradžioje atsirado bajorų, gebėjusių įvertinti krašto komunikacijos galimybes, rinkų reikšmę ir pasistengusių savo dvarus išdėstyti palei svarbiausių susisiekimo arterijų tinklą. Tai gana akivaizdžiai rodo tarp Žemaitijos elito įsitvirtinusių iš kitur atvykusių bajorų valdos. Kol kas galime daryti tik prielaidą, kad šiam suvokimui įgyti ir žinioms pritaikyti privačių valdų atžvilgiu reikšmės turėjo užimamos valsčių tijųnų, dvarų viet-

¹⁶³ АВАК, т. 14, № 43, с. 378–387.

¹⁶⁴ ОДЦАК, вып. 3, с. 1; ВАИВАДА, V. Op. cit., p. 141.

¹⁶⁵ ŽŽТАК, 1595 (26/14600), VUB RS, Nr. 292, l. 539–540a.

¹⁶⁶ ŽŽТАК, 1592 (20/14594); VUB RS, Nr. 88, l. 148; Ibid., Nr. 90, l. 150–150a.

¹⁶⁷ IVINSKIS, Z. *Lietuvių ir prūsų...*, p. 145.

¹⁶⁸ ŽŽТАК, 1599 (39/14613); VUB RS, Nr. 78, l. 152–157a; ŽŽТАК, 1602 (47/14621); VUB RS, Nr. 264, l. 545–582a.

¹⁶⁹ IVINSKIS, Z. *Lietuvių ir prūsų...*, p. 141; LUKŠAITĖ, I. Op. cit., p. 78; Priedas – Žemėlapis „Lietuva XVI a. viduryje“; OCHMAŃSKI, J. Op. cit.

ninkų ir kitos pareigos bei jas einant gauta ūkinė praktika. Tam įtakos galėjo turėti ir gimtuosiuose kraštuose įgyta patirtis.

XVI a. viduryje tarp Žemaitijos elito įsitvirtinusių bajorų žemėvaldos formavimo procese užfiksuota tendencija nuosekliai telkti žemes ir formuoti jas į vieną stambesnę ar keletą koncentruotų valdų kompleksų, kurie buvo išdėstomi pietryčių–centro–šiaurės vakarų Žemaitijos ašyje. Šiuo tyrimu nustatyta, kad toks valdų formavimas yra glaudžiai susijęs su XVI a. – XVII a. pradžioje susiformavusiu vandens ir sausumos kelių tinklu, jungusiu kraštą su svarbiausiais to meto prekybiniais-ekonominiais centrais: Karaliaučiumi, Gdansku, Ryga, Ventspiliu, Liepoja ir, žinoma, Kaunu bei Vilniumi. Nors dabartinė Žemaitijos kelių tyrimų būklė kol kas leidžia kalbėti tik apie nagrinėto laikotarpio svarbiausių Žemaitijos kelių tinklą, vis dėlto ji liudija, kad formuojant to meto „naujosios bajorijos“ žemėvaldą, tiek vandens, tiek sausumos keliai turėjo gana nemažą reikšmę. Tai liudija ir XVI a. – XVII a. pradžioje priimti Lietuvos didžiojo kunigaikščio ir Seimo sprendimai.

Iki XVI a. vidurio Žemaitijoje jau buvo susiformavęs svarbiausių kelių, jungusių ne tik vidaus ekonomikos centrus, bet ir juos su Rygos, Liepojos, Ventspilio, Karaliaučiaus, Gdansko uostais, tinklas. Tyrimas rodo, kad komunikacijai nemažą reikšmę galėjo turėti natūraliai susiformavę vandens keliai, ypač tos vietovės, kur tekėjo ne viena upė, o keletas jų skirtingomis kryptimis. Ypač palankus susisiekimo tinklas buvo susiklostęs centrinėje Žemaitijos dalyje. Iš šios teritorijos buvo galima patogiai susisiekti mažiausiai trimis svarbiais sausumos traktais: Ryga–Šiauliai–Karaliaučius, Kaunas–Klaipėda ir Panevėžys–Liepoja. Itin svarbu yra ir tai, kad šioje dalyje skirtingomis kryptimis iš pietryčių į šiaurės vakarus driekėsi vandeningi, intakų gausūs Ventos, Dubysos, Nevėžio upynai. Panaši situacija rinkų ir susisiekimo požiūriu buvo šiaurės vakarų Žemaitijos dalyje. Vakariniu jos pakraščiu ėjo svarbus tranzitinis sausumos kelias iš Europos: Karaliaučius–Klaipėda–Liepoja–Ryga. Iš pajūrio toliau į kraštą šakojosi du keliai, iš kurių vienas vedė per visą Žemaitiją Kauno link, o kitas ėjo Prūsijos pasieniu pro Gargždus. Kuršo ir Livonijos uostų link tekėjo Šventosios, Bartuvos upės, o Prūsijos link – Akmenos, Minijos, Jūros upės. Viena iš priežasčių, lėmusių kiek menkesnį susidomėjimą šia teritorija, galėjo būti mažesnis kai kurių upių vandeningumas, mažesnis Kuršo uostų aktyvumas. Be to, pagrindinėms, rezidencinėms, savo valdoms bajorai jau buvo pasirinkę kitas teritorijas, iš kurių susisiekimas buvo patogesnis ir aktyvesnis.

Kryptingą valdų formavimą liudija ir tai, kad valdų kompleksus telkė bent dvi giminės kartos. Dėl kažkokių priežasčių prarastas žemes buvo stengiamasi susigrąžinti. Kol kas dar negalima atsakyti, ar valdų telkimas, jų išdėstymas, orientuojantis į komunikacijos tinklą, buvo būdingas tik atvykusiems bajorams. Tam reikėtų vykdyti tolesnius Žemaitijos privačios žemėvaldos tyrimus.

Šaltiniai

- Lietuvos mokslo akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 37: Žemaitijos dvarų dokumentų kolekcija.
Lietuvos valstybės istorijos archyvas, f. 389: mikrofilmuota Lietuvos metrikos medžiaga.
Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 7: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teismų aktai, Žemaičių žemės teismų aktų knygos.
Istorijos archyvas. XVI a. Lietuvos inventoriai. Surinko K. Jablonskis, t. 1. Kaunas, 1934.
Volumina legum (ab anno 1550 ad annum 1609). Petersburg, 1859, t. 2.
Акты, относящиеся къ исторіи Западной Россіи, т. 2. Санктпетербургъ, 1848.
Акты, издаваемые Виленскою археографическою комиссіею для разбора древних актов. Вильна, 1887, т. 14.
Опись документов Виленскаго Центрального Архива Древних актовых книг, вып. 3: *Акты Россиенскаго земскаго суда за 1592–1595 годы*. Вильна, 1904.
Литовская метрика. Книги публичных дел. Переписи войска Литовскаго. In *Русская историческая библиотека*. Петроград, 1915, т. 33.

Literatūra

- BERTAŠIUS, Mindaugas. Kauno apylinkių teritorinių struktūrų formavimosi ypatybės. *Kauno istorijos metraštis*, 2000, t. 2, p. 5–29.
- BLASZCZYK, Grzegorz. *Żmudź w XVII–XVIII wieku: Zaludnienie i struktura społeczna*. Poznań, 1985.
- BUCEVIČIŪTĖ, Laima. Vandens kelias Kaunas–Karaliaučius XV–XVIII a. kartografijoje. *Kauno istorijos metraštis*, 2005, t. 6, p. 55–103.
- BUTRIMAS, Adomas; ŽULKUS, Vladas; NIKŽENTAITIS, Alvydas; VAIVADA, Vacys; ALEKSANDRAVIČIUS, Egidijus. *Žemaitijos istorija*. Vilnius, 1997.
- DOLLINGER, Phillippe. *Dzieje Hanzy (XII–XVII wiek)*. Gdańsk, 1975.
- DRUNGILAS, Jonas. Etnosocialinis mobilumas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje: Gruževskių giminės pavyzdys (XVI a. antroji pusė – XVIII a. pradžia). *Lietuvos istorijos metraštis*, 2005, t. 2, p. 53–78.
- DRUNGILAS, Jonas. Adaptacija i integracija pierwszego pokolenia szlachty polskiej osiedlającej się na Żmudzi (II połowa XVI – początek XVII wieku). *Europa orientalis*, 2009, no. 1, s. 256–277.
- DUNDULIS, Bronius. *Lietuvos užsienio politika XVI a.* Vilnius, 1971.
- DUNDULIS, Bronius. *Lietuvos kovos dėl Baltijos jūros*. Vilnius, 1985.
- ČELKIS, Tomas. Keliais po viduramžių Lietuvą, I: XII–XV a. pirmosios pusės sausumos kelių samprata. *Lituanistica*, 2013, t. 59, nr. 2(92), p. 61–76.
- GRUŻEWSKI, Bolesław. *Kościół ewangelicko reformowany w Kielmach. Rys historyczny w dokumnetach urzędowych*. Warszawa, 1912.
- GUDAVIČIUS, Edvardas. *Lietuvos istorija nuo seniausių laikų iki 1569 metų*. Vilnius, 1999.
- IVINSKIS, Zenonas. Lietuvių ir prūsų prekybiniai santykiai pirmojoje 16-ojo amžiaus pusėje. *Židinys*, 1933, nr. 8–9, p. 134–149.
- IVINSKIS, Zenonas. *Lietuvos prekyba su prūsais. Pirmą dalis: Iki XVI amžiaus pradžios*. Kaunas, 1934.
- IVINSKIS, Zenonas. Die Handelsbeziehungen Litauens mit Riga im 14. Jahrhundert. In *Conventus primus historicum Balticorum. Riga, 1–20. VIII. 1937*. Riga, 1938, S. 276–285.
- KIAUPA, Zigmantas; KIAUPIENĖ, Jūratė; KUNCEVIČIUS, Albinas. *Lietuvos istorija iki 1795 metų*. Vilnius, 2000.
- KIAUPIENĖ, Jūratė. *Kaimas ir dvaras Žemaitijoje XVI–XVIII a.* Vilnius, 1988.
- KIAUPIENĖ, Jūratė. Nemuno prekybos keliu į Baltijos jūros uostus XVII a. In *Klaipėdos miesto ir regiono archeologijos ir istorijos problemos* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. II). Sud. Alvydas NIKŽENTAITIS, Vladas ŽULKUS. Klaipėda, 1994, p. 40–43.
- KOJALOWICZ, Wojciech. *Herbaż rycerstwa W. X. Litewskiego tak zwany Compendium, czyli o klejnotach albo herbach, których familie stanu rycerskiego w prowincjach Wielkiego Xięstwa Litewskiego zażywają*. Kraków, 1897.
- KOLUPAILA, Steponas. *Nevežis. Hidrografinė studija*. Kaunas, 1936 [interaktyvus], [žiūrėta 2013-05-21]. Prieitis per internetą: <http://www.upese.lt/index.php/nevezio-laivyba-nk>
- KOLUPAILA, Steponas. *Mūsų vandens keliai*. Kaunas, 1938 [interaktyvus], [žiūrėta 2013-05-21]. Prieitis per internetą: <http://www.upese.lt/index.php/s-kolupaila-musu-vandens-keliai-turinys>
- Lietuva žemėlapiuose*. Sud. Aldona BIELINIENĖ; Birutė KULNYTĖ; Rūta SUBATNIEKIENĖ. Vilnius, 2011.
- LUKŠAITĖ, Ingė. *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje. XVI a. trečias dešimtmetis – XVII a. pirmas dešimtmetis*. Vilnius, 1999.
- MISIUS, Kazys; ŠINKŪNAS, Romualdas. *Lietuvos katalikų bažnyčios*. Vilnius, 1993.
- OCHMAŃSKI, Jerzy. *Senoji Lietuva*. Vilnius, 1987.
- PIETKIEWICZ, Krzysztof. *Kieżgajlowie i ich latyfundium do połowy XVI wieku. Ze studium nad rozwojem własności ziemskiej w Wielkim Księstwie Litewskim w średniowieczu*. Poznań, 1982.
- RAGAUSKIENĖ, Raimonda. Klientelė Refomacijos verpetuose. bajoro Skaševskio biografijos tyrimas. *Darbai ir dienos*, 2005, Nr. 44, p. 199–209.
- ROWELL, Stephen Christopher. *Iš viduramžių ūkų kylanti Lietuva. Pagonių imperija Rytų ir Vidurio Europoje, 1295–1345*. Vilnius, 2001.
- SAFRONOVAS, Vasilijus. Klaipėdos miesto istorijos ir jo vieta Europoje. In *Klaipėda Europos istorijos kontekstuose*. Klaipėda, 2013, p. 6–24.
- SAVIŠČEVAS, Eugenijus. XVI a. pirmosios pusės Žemaičių valdžios elitas: kilmė ir tapatybė. In *Žemaičių istorijos virsmas*. Vilnius, 2004, p. 73–82.
- SAVIŠČEVAS, Eugenijus. *Žemaitijos savivalda ir valdžios elitas 1409–1566 metais*. Vilnius, 2010.
- SKURDAUSKIENĖ, Jolanta. Daktaro disertacija „Palivarkinis ūkis privačiuose Žemaitijos dvaruose XVI amžiuje“. Klaipėda, 2011.
- SKURDAUSKIENĖ, Jolanta. Privatūs palivarkai Žemaitijoje XVI a. antrojoje pusėje: arealas ir steigimo tendencijos. In *Acta Akademicae Artium Vilnensis*, Nr. 55. Vilnius, 2009, p. 103–117.
- SKURDAUSKIENĖ, Jolanta. Kształtowanie się posiadłości ewangelickich przybyszów (fundatorów kościołów) na Żmudzi w drugiej połowie XVI wieku i na początku XVII wieku. In *Studia nad Reformacją*. Białystok, 2010, s. 75–98.

- TYLA, Antanas. *Lietuva ir Livonija XVI a. pabaigoje – XVII a. pradžioje*. Vilnius, 1986.
- TOPOLSKI, Jerzy. *Narodziny kapitalizmu w Europie w XIV–XVII wieku*. Wyd. III popr. Poznań, 2003 (Wyd. I, Warszawa, 1965).
- TRIMONIENĖ, Rita Regina. Svetimšalių ir svetimtaucių bajorų imigracija į Žemaitiją XVI a. antrojoje pusėje – XVII a. pirmojoje pusėje: imigracijos kultūriniai veiksniai ir įtakos žemaičių visuomenei. In *Rytų Europos kultūra migracijos kontekste: tarpdalykiniai tyrimai*. Vilnius, 2007, p. 491–514.
- TRIMONIENĖ, Rita Regina. Ewangeliccy przybysze z Polski i innych krajów. In *Studia nad Reformacją*. Białystok, 2010, s. 99–110.
- VAIVADA, Vacys. *Katalikų bažnyčia ir Reformacija Žemaitijoje XVI a: esminiai raidos bruožai*. Klaipėda, 2004.
- VARAKAUSKAS, Rokas. *Lietuvos ir Livonijos santykiai XIII–XVI a*. Vilnius, 1982.
- Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 5 (Dis–Fatva). Vilnius, 2004.
- ŽULKUS, Vladas. *Kuršiai Baltijos jūros erdvėje*. Vilnius, 2004.
- ГРИЦКЕВИЧ, Анатолий Петрович. Торговые связи Слуцка с городами Польши и Прибалтики в XVI–XVIII веках и их роль в иноземной торговле города. In *Acta Baltico-Slavica*, 1969, №. 6. Białystok, 1969, s. 54–65.
- ДОРОШЕНКО, Василий Васильевич. *Торговля и купечество Руги в XVII веке*. Рига, 1985.
- ДОРОШЕНКО, Василий Васильевич. Протоколы Рижского торгового суда как источник связей Риги с русскими, белорусскими и литовскими землями в XVII в. In *Экономические связи Прибалтики*. Рига, 1968, с. 117–145.
- ПАВУЛАН, Вилнис Вилхелмович. Хозяйственное и политическое значение даугавского торгового пути в XIII–XVII вв. In *Экономические связи Прибалтики с Россией*. Сборник статей. Рига, 1968, с. 75–94.
- ЖАРИН, Д. В. «Нёманскі гандлёвы шлях» і яго значэнне для гандлю Ордэна і Ганзы на усходзе Еўропы ў канцы XIV першай палове XVI стст. *Studia Historica Europae Orientalis*, 2011, 4, с. 89–107.
- ЖУКЕВИЧ, Вадим Андреевич. *Дороги и водные пути Белоруссии. Историко-географические очерки*. Минск, 1977.

Šis tyrimas atliktas vykdant Europos socialinio fondo remiamą Visuotinės dotacijos projektą (VP1-3.1-ŠMM-07-K-02-084).

PRIVATE HOLDING COMPLEXES AND COMMUNICATIONS. ANOTHER ASPECT OF LAND-OWNERSHIP FORMATION BY NEWCOMER NOBLEMEN-EVANGELICALS, CHURCH FUNDERS, IN SAMOGITIA IN THE LATE 16TH – EARLY 17TH CENTURIES

Jolanta Skurdauskienė
Klaipėda University

S u m m a r y

The 16th and the early 17th centuries are considered to have been the period of prosperity of the nobility both in Europe and the Grand Duchy of Lithuania. The increase in the demand for the agricultural produce and raw materials in Western Europe encouraged the landowners of Eastern Central Europe to look for opportunities to increase the income from their holdings. Economic activity in different forms became the basis of existence of the so-called “new nobility”. One of the forms was the development of private holdings and their distribution, given the transport infrastructure oriented towards markets. The nobility who wanted to take part in international trade and to maintain relations with the major economic and cultural centres had to, in the development of their holdings, take into account the water and land route system. Such purposeful development and distribution of holdings

called for respective material basis, knowledge, and experience. Strategically justified development and distribution of holdings was only possible for the representatives of the nobility elite.

In Samogitia, the elite included tiuns (overseers) of its rural administrative districts who occupied high administrative posts related to the management of noblemen estates. The development of lands by the Skaševskis, Radzimirskis, Stabrovskis, and Gruževskis families that belonged to the group witnesses purposeful activity of several generations in the field of the holding development and distribution.

The situation of Samogitia, which since the times of the Hanseatic League had been under the influence of two competing trade zones, and the growing trade caused the adaptation of the Samogitian noblemen who sought to become participants of economic relations. They were assisted by the very nature of Samogitia and its rivers as naturally formed waterways.

Due to the geomorphic characteristics of the Samogitian landscape, part of the rivers – the Minija, Jūra, and Dubysa – were the tributaries of the Nemunas River, one of the most significant arteries of communications in the Grand Duchy of Lithuania: it connected the region not only with the major domestic ports of Kaunas and Vilnius, but also with the major ports of the Baltic coast, i.e. Karaliaučius and Gdansk. Direct tributaries of the Baltic Sea – the Akmena, Šventoji, Bartuva, Venta and its tributaries Varduva and Virvytė – served as connections with the smaller ports of Klaipėda, Šventoji, Liepaja, and Ventspils; indirectly, however, rather conveniently, they could be used for the connection with the large port of Riga. Although most of the rivers in that territory did not boast abundance of water, their importance for communication was witnessed by purposeful accumulation of noblemen's holdings along those rivers. The distribution of the holdings of the Samogitian nobility was largely influenced by major long-distance land routes. From central Samogitia, one could communicate by means at least of three important land routes: Ryga-Šiauliai-Karaliaučius, Kaunas-Klaipėda, and Panevėžys-Liepaja. A similar situation in terms of markets and communications could be observed in the north-western part of Samogitia. Its western border served as an important transit route from Europe which connected Karaliaučius, Klaipėda, Liepaja, and Riga. From the coast and further into the mainland two roads branched, with one leading diagonally throughout Samogitia towards Kaunas, and the other following the Prussian border past Gargždai.

The distribution of markets and of the water and land routes in the Samogitian communications of the late 16th century – early 17th century formed the South-Eastern – Central – North-Western direction which was of utmost importance for the formation of the holding complexes of the Samogitian nobility.